

## Szabadgondolat.

Míg a körülöttünk levő világ összefüggéseit nem ismertük, nem voltunk szabadok. A gondolkodás akkor szabadult fel, mikor a természeti tények szigorú megismerése s okszerű kapcsolatai új világot tártak fel a sötétben tapogatózó ember előtt s összes eddigi tudását halomra döntötték. A természet a tudományban is az ember legjobb, leghűbb barátjának bizonyult. Az ő megismerése által szabaddá lett az értelem és gondolkodás mindama bilincstől, melyet tudatlanság, a dolgok meg nem ismert rendje fel nem derített, meg nem vizsgált valósága értelmére rakott. Megdőlt az előítéletek félelmes tömege, a hatnapos teremtés, a testen kívüli lélek, a lélek hallhatatlansága, a csodahit, a szabadakarat s a természetfölötti okok babonája. Törvényszerű folyamatok mennek végbe minden jelenségben. Ki van jelölve helyünk a természetben. Nemünk és fajunk a fejlődés végtelen láncának egy szeme már csupán. Tudatunkban a természet kényszerűen összefüggő, egységes, nagy és szilárd képe áll. Törvény és meghatározottság mindenütt.

A természettudományos megismerés által felszabadult és gondolkodásban *új ember* figyelme most már saját sorsára irányult. A tudomány által legázolt természet erői már neki szolgáltak s a technika forradalma, a gőz, a villany erői, a gépek nemcsak gazdasági változásokat hoztak létre, nemcsak a termelés módját és formáit oldották fel, hanem közreműködtek az új, termékeny, s a lelkeket felszabadító gondolatok elterjesztésében is. A természet-tudományok lámpása messzire bevilágított az emberi közösségi, életének, munkájának, szervezetének akkor még sötét területeire. Megszületett a társadalmi tudomány, mely diadalmasan alkalmazta a természettudomány módszereit s a megfigyelések, tapasztalatok és tények milliárdjaiból társadalmi létünk összefüggései, együttélésünk törvényei mind világosabban bontakoztak ki.

Míg azelőtt az ember sorsát a gondviselés tartotta kezében, a modern ember tudatában és gondolkodásában mind hatalmasabban jelentkezett a vágy, a törekvés, hogy emberi sorsunkat magunk intézzük el. A túlvilági boldogság elhervadt hitet a földi boldogság megszerzésének vágya váltotta fel. Nem bízunk többé sorsunkat a lemondás és alázatosság hirdetőire. Tudatos cselekvéssel összhangba iparkodnak hozni életünket, cselekvésünket a társadalmi fejlődés követelményeivel. E célból a dolgok szabad

és teljes megismerésére törekszünk. Ezért szeretjük a tudományt, mert felébreszti és kifejleszti bennünk mindazokat az intellektuális és erkölcsi erőket, melyek alkalmassá tesznek bennünket arra, hogy tudatos gondolkodással és cselekvéssel működjünk közre a társadalmi haladás mindannyiunk érdekében levő nemes munkájában.

Abban a meggyőződésben élünk, hogy fejlődésünk, haladásunk irányára döntő befolyással van a gondolatok, eszmeáramlatok s világfelfogások küzdelmének kimenetele. A szabadgondolkodó mozgalom, mely a gondolkodás felszabadítását, gondolatok terjesztését, felvilágosítást tűzi céljául, célja elérésétől nemcsak egyének szellemi gazdagodását, nivójának emelkedését várja. Az emberek gondolkozásmódja minden állásfoglalásukat, cselekvésüket befolyásolja s a leghatalmasabb ama tényezők között, melyek a társadalom haladásának alapját tevő gazdasági viszonyok mellett a társadalmi fejlődés irányát megszabják. Ezért a szabadgondolkodó mozgalom a gazdasági felszabadítás mozgalmai mellett igazi úttörői az emberiség haladásának.

Hivatásunk, hogy eltávolítsuk, elhárítsuk megismerésünk, gondolkodásunk felszabadításának útjából mindama mesterséges akadályokat, melyeket embercsoportok, társadalmi osztályok önző hatalmi érdeke, tudatlanság, előítélet és babona elébe gördítettek. Rá fogunk mutatni mindama visszaélésre, szégyenteljes hamisításra, ámitásra, melylyel a számító osztálytudomány s az uralmát és hatalmát féltő egyház lényünk legbecesebb részének: gondolkodásunknak elferdítésével, prostituálásával akar útjába állani a kikerülhetetlen fejlődésnek, értelmünk s életünk szabadabb, összhangzóbb, biztosabb, nemesebb kifejlésének.

A tudományos és vallásos előítéletekkel szembe helyezzük a természettudományok s a társadalmi tudományok tanításait. Jól tudjuk, nincs senki örök igazságok birtokában, ezért dogmáink nincsenek. De nem vagyunk oly elbizottak, oly konokok, oly vakmerők, hogy egy mondat, vagy egy szó birtokában azt higyjük, hogy megoldottuk az élet talányát. Mi nem mondjuk, hogy csalhatatlanok vagyunk, de nem is hagyjuk magunkat megcsalni. Szeretjük, ha kételkednek az emberek igazságainkban, ha nem ismerik el tekintélyünket. Szeretjük, ha nem hisznek nekünk, mert ez azt mutatja, hogy gondolkodnak s ha bebizonyítják nekünk tévedéseinket, örülünk neki, mert ebben a tudomány haladásának, az emberi szellem fokozódó erejének és munkájának gyümölcsét látjuk. Meggyőződésünk, hogy tudásra azért van szükségünk, mert annak birtokában jobban tudunk alkalmazkodni az élet, a fejlődés követelményeihez s jobban le tudjuk küzdeni mindama káros tényezőket, melyek az egészséges társadalmi együttműködést megnehezítik. A tudomány társadalmi erő és hatalom, melynek tisztasága mindnyájunk érdeke, aki itt hamisít, mindannyiunk társadalmi érdekét sérti.

Ez okból sérti mindannyiunk társadalmi érdekét az a *népiskola*, mely a papok kezében van és arra szolgál, hogy a nép tudatlanságban és műveletlenségben tartassék s a kevesek érdekében

kizsákmányolható maradjon; az a *középiszkola*, mely ítéletünket elhomályosítja, figyelmünket holt világok felé fordítja s összefüggéstelen, zavaros tények halmazával értelmünket összezavarja; az az *egyetem*, hol tiszteletre méltó kivétel a tudomány, de szabály a tudatlanság, Mi a népet megfelelő, hasznos és termékeny ismeretek birtokába kívánjuk juttatni, hogy minél tisztábban lássa a maga helyzetét s azokét, kik kormányoznak fölötte, kik neki az ő megbízásából a törvényeket hozzák, azokat végrehajtják, kik reá adókat és büntetéseket rónak. Mi a műveletlenséget és tudatlanságot egyenlő értékűnek tartjuk a rabszolgasággal s meggyőződésünk, hogy csak ily termékeny és hasznos ismeretek birtokában lehet egy nép szabad s teremtheti meg azokat az intézményeket, melyek nem a kevesek, de a mindannyiunk érdekét, javát, fejlődését szolgálják. Ez okból harcolunk *az állami ingyenes, felekezetenélküli közoktatásért, a vallásoktatásnak az iskolából való kiküszöböléséért*. Sürgetjük és követeljük egész közoktatásunk korszerű, a tudomány s az élet követelményeinek megfelelő reformját. Középiszkolákban s tanárképzőkben a régi avult tanítási módszerek s tantervnek félretételét, az anyag egyszerűsítését, a tantárgyak mindegyikének összhangba hozatalát a természettudomány elismert tényeivel s igazságaival, a modern tudományok eredményeinek összefüggő, áttekinthető megértését, egységes természettudományos világképet, modern nyelvek tanítását, a holt nyelvek végleges kiküszöbölését, királyok és hadvezérek véres története helyébe a népek, a gazdaság, a tudomány, a művészetek, a vallások s az irodalom történetét, modern gazdasági s technológiai ismereteket.

Mindannyiunk társadalmi érdekével szemben állanak amaz *erkölcsi előítéletek* és tanítások is, melyeket valláserkölc s néven ismerünk. Meggyőződésünk, hogy az erkölcsnek semmi köze a valláshoz. Tanítani fogjuk, hogy az erkölcs nem hittételeken, hanem társadalmi viszonyokon alapszik, hogy nincs általános emberi erkölcs, hanem minden erkölcs viszonylagos, emberi. Hogy minden társadalmi osztálynak más az erkölcsé. Hirdetni fogjuk, hogy a valláserkölc nem más, mint rég letűnt primitív korok erkölcsének, babonájának, előítéletének, félelmének és szorongásának perpetuálása; nem szabadság, de kényszer, nem fejlődés, de visszaesés; hogy ez a múlt zsarnoksága a jelen szabadságának, előremenésének elnyomására. Ez az a kegyes eszmekör, melyet az uralkodó osztály rá akar tukmálni az elnyomottakra, kiknek túlvilági boldogságot ígér, ha itt a földön nekik zúgolódás nélkül hinni, szolgálni és engedelmeskedni fognak. A mi erkölcsünk nem ez, nem a szolgaság, nem a félelem, nem a lemondás, nem az engedelmeség erkölcsé. A mi erkölcsünk nem jogügylet ég és föld között. A mi erkölcsünk az emberi fejlődésnek, tökéletesedésnek, a társadalmi haladásnak, mindannyiunk földi boldogulásának, az emberi szolidaritásnak, az igazságosságnak erkölcsé, mely jólétet, örömet, műveltséget, függetlenséget akar szerezni az emberi közösség minden egyes tagjának, mely szebbé, jobbá, igazságosabbá akarja tenni az életet.

Előítéletek nélkül fogjuk vizsgálni *a fajok s nemek erkölcsét*, ki fogjuk fejteni nézetünket mindamaz intézményekről és társadalmi irányzatokról s felfogásokról, melyek a szabadgondolkozásnak eszmei s erkölcsi tartalmával ellentétben állanak. Szembe fogjuk állítani *a mi hazafiságunkat* az osztályhazafiság önzésével, kapzsiságával s a nép felszabadulási vágyait elaltató tendenciáival. Állandóan foglalkozunk a *klerikalizmus* országpusztító, nép- és haladásellenes iskoláival, politikai, társadalmi szervezkedésével.

Ismertetni fogjuk *a szabadgondolkodás hazai és külföldi történetét, jelen mozgalmait*.

Küzdeni fogunk *az általános, egyenlő, titkos választójogért, a papi javak szekularizációjáért s az állam és egyház teljes szétválasztásáért*.

A *Szabadgondolat* mögött tömör és törhetetlen sorokban áll az az ifjúság, mely lelkének tiszta hitével s rajongásával szívja magába az új ismeretek új igazságait. Régi erkölcsi és vallási fogalmak helyén lelkében új világ született, aminthogy egy új világ lüktetése veszi körül. Kell, hogy ez az ifjúság az első sorokban álljon, mikor a múlt avult, penészes romjait utunkból eltakarítani készülünk. Ennek az ifjúságnak lelkét akarjuk mi felkészíteni, felvértezni a modern tudomány és ismeret fegyvereivel, új tudással, új erkölcsessel s egy jobb jövő emberhitével. *Vámos Henrik.*

## Gróf Tisza István és a szabadgondolkozás.

### I.

. . . Szabadgondolkozás! Elérhetetlennek látszó sóvárgása volt ez hosszú évezredekken át a nyers erőre támaszkodó tekintély által. lenyügözött emberi léleknek. Utána sóvárgott minden magasabb röptű emberi elme s az emberiség legjobbjai érte szenvedtek, érte véreztek el.

Nekünk a gondolkodás szabadságát ... kell megvédenünk. A léleknek azt az igazi szabadságát, amely minden ember számára biztosítja az igazság kereséséhez való jogot és megbecsül az igazság felé törekvő minden becsületes munkálkodást, amely megérteni, tárgyilagosan értékelni kívánó jóakarattal fogadja az emberi elme minden őszinte törekvését; amely . . . tért enged minden komoly értékkel bíró szellemi irányzatnak s az ellentétes áramlatok szabad mérkőzésétől várja haladásunkat, a felvilágosodást.

Az egész európai kultúrának nagy erőpróbája ez: fenn tudjuk-e tartani a gondolkodás valódi szabadságát? Megyünk-e, korlátot nem ismerő, becsületes-őszinte törekvéssel az igazság, a dolgok mélye felé? Tudjuk-e azokat a nagy elméket követni, akik a maguk egész mélységében tárják fel a lét problémáit?

. . . A magyar nemzet sorsát az biztosította egy viszontagságos évezreden át, hogy szerves kapcsolatban tudott maradni a nyugattal, hogy elsajátította a nyugati kultúra összes vívmányait . . .

. . . Arról, hogy tudunk-e asszimiláló nemzeti munkát végezni, hiába disszertálunk. Az nem mi tőlünk függ. Deák Ferenc, Arany János nem akart magyar lenni. Magyar volt, mert annak teremtette az Úristen s mert nem is lehetett

egyéb. Ők . . . hiába akartak volna nem magyarok lenni . . . A kultúra nemzeties jellege az illetők akarától merőben független, spontán, természetes produktum. Azzal, hogy magyarok akarunk lenni, csak torzképet alkothatunk.

A rostálás munkáját . . . öntudatosan, a vitatkozás, a bíráló, az analízis segítségével kell végeznünk . . . E művelet csak a szabad vizsgálódás, az érvek szabad mérkőzésének tisztító szele hajthatja végre.

Nem . . . akarjuk korlátozni az élet pezsgését, az eszmék harcát, a szabadságot. Mi küzdünk a szabadságért, a komoly szellemi munkán alapuló összes irányzatok szabad érvényesüléséért . . . Mi . . . arra látjuk hivatva a magyar nemzetet, hogy elsajátítsa, magáévá tegye és saját céljaira feldolgozza mindazt, ami valóban szépet, igazat és nemest nyújt a művelt emberiség kultúrája. Mi . . . a nemzet lelkét . . . munkára, az igazságot komolyan kereső, a dolgok mélyére ható becsületes munkára, egészséges, férfias tette ébresztjük . . . mi, akik . . . az élet, a szabadság, a munka mellett emeljük fel szavunkat, bizonyára nem a sötétség, a reakció elmaradt lovagjai vagyunk. A mi szavunk az embert a dolgok mélyére való búvárkodásra ösztönzi, az igazság útjára, amely elvezet a korlátozott emberi elme határaihoz . . . Ez az út nem a sötétség, nem a szolgaság útja; ez a világosság, a szabadság, az emberi lélek erőteljes, sikeres kifejlődése» a haladás, a valódi felvilágosodás felé vezet.

*Gróf Tisza István.*

## II.

. . . Az ateista és materialista világnézleten felépülő nemzetköziség mind merészebben, mind cinikusabb leplezetlenséggel üti fel fejét s a magyar fiatalság modern prófétái ki akarják lelkéből ölni a valláserkölcsi világnézletet, a nemzeti ideált.

Ki beszél ma már Rákócziról, szabadságharcról, nemzeti nagyságról, a nemzetért való önfeláldozásról? A mai „fiatalokat” a létért való küzdelem sivár ösztöne hevíti. A „Talpra magyar”-t nem lehet üres gyomorral szavalni, kiáltja a magyar ifjúság idealizmusának hivatásos ápolója. (Micsoda lángostorral vágna, ha élne még közöttünk, e mondás szerzőjén végig Petőfi!) . . .

A felvilágosodott modern ifjúság ajakán emberiség, világpolgárság a cégér, az egyén, a minden közcél szolgálata alul felszabadított és minden kötelesség-érzet nyugétól megmentett egyén jóllakása a lényeg. Ez magva annak a hitvallásnak, amely az eszmélni kezdő magyar fiatalság lelkét a maga egyedül üdvözítő dogmái számára kívánja lefoglalni.

Régi baja az emberiségnek, hogy valahányszor jól megy a dolga, elbizza magát. Békés, nyugodalmas, az egyéni jólétnek kedvező időkben az egyén túlbecsüli magát, öncéllá válik, saját törekvéseinek középpontjába jut.

Nagy katasztrófák . . . szokták . . . az emberiséget visszavezetni nagyobb hatalmasságok felé. A mélyebb, nemesebb világnézet ilyen újjáébredését. idézik elő a nagy francia forradalom s a napóleoni korszak eseményei. Ide s tova egy század választ el azok viharaitól. Aránylag békés, nyugodt kort élünk immár közel száz esztendő óta.

Mi sem természetesebb, minthogy az önhietség, az egyén túlbecsülése, az étvágy uralma újból felülkerekedik . . .

Mint minden jóhiszemű emberi törekvés, ez is hévvel, szenvedélyvel lép fel. Annál szenvedélyesebb és türelmetlenebb, minél felületesebb. Egyedül üdvözítő tannak képzeli magát . . . A hipermodern jelszavakból táplálkozó félműveltség terrorizmusa ez, amelynek vásári lármája betölti a modern kultúra

egész épületét (hiszen az értelmi világban is annál kongóbb hangot ad minden tárgy, minél üresebb) s a félműveltség egész türelmetlenségével és elbizakodottságával hurrog le minden ellenvéleményt.

Dekadens áramlatok hatalmasodnak el fölöttünk, amelyek olyan facies hipocratica-val vonják be modern gondolkodóink fiatalra festett ábrázatát s annak bizonyulunk, aminek oly gyakran látszunk: megújhodásra képtelen, kiélt nemzedéknek.

Hihetetlen, minő fogékonysággal bír közönségünk a dekadens irányzatok iránt. Tudomány, irodalom, művészet szabad prédája mindazoknak, akik az újdonság, a feltűnés, a rendkívüliség terén egymást kívánják túlszárnyalni. Valósággal drótnélküli távirón érkezik hozzánk a hanyatló latin kultúra minden beteges tünete. Bölcsészeink, szociológusaink, költőink és piktoraink örvöngő dervistáncban reprodukálják előttünk a súlyosan beteg francia lélek minden kórtünetét, Persze a maguk alacsonyabb fajsúlyára redukálva, mert egyet ne felejtünk el:

A rothadás, a feloszlás tüneteivel találkozunk a francia nemzet kulturális életében lépten-nyomon; de ez fényes múlttal bíró, szédületes magaslatra felemelkedett nemzeti lélek hanyatlása, amely még a sejtek beteges széthullásában is elárulja azok nemes eredetét. A mi szegény dekadenseink egyszerűen rothadáson kezdik az életet s a feloszlás szecessziós tüneteit mutatják nekünk anélkül, hogy e látvány visszataszító jellegét legkevésbé is enyhíthetné a régi műérték utóíze. Nem tehetek róla, nekem mindig olybá tűnnek fel, mint az a jámbor kacsa, amely nagyzási hóortba esve, fácánnak képzelet magát. Azt hiszi, szegény, hogy csak „haut gout”-ra kell szert tennie, hogy műértő inyencek kedves peccsenyéje legyen. Pedig ami haut gout a fácánál, szegény kacsánál egyszerű polgári felosztási bűz marad.

Ez ellen a processzus ellen küzdünk mi meggyőződésünk egész erejével!

*Gróf Tisza István.*

Bemutattunk két gondolatsort, amelyhez hasonló nézetekkel elég gyakran találkozunk a mai magyar társadalom minden rétegében. Az egyik körülbelül a régebbi nemzedék legelőrehaladottabb elemeinek felfogását tükrözteti vissza, melynek mi is hálával és elismeréssel szoktunk adózni. A másik a támadóan fellépő reakció hangja, amely ellen kötelességünk teljes erőnkől küzdeni.

Idézeteinknek különös érdekességét az adja meg, hogy nem két embernek, a két ellentétes felfogás két tipikus képviselőjének két különböző helyen és két különböző alkalommal elhangzott nyilatkozatairól van szó, hanem ugyanazon egyéniségnek ugyanabban a folyóiratban, sőt ugyanazon cikknek keretében kifejtett nézeteiről; és pedig egy olyan egyéniségéről, akitől ma sokan várnak irányítást, holott íme ő a kultúrpolitika legfontosabb kérdéseiben ő maga is két ellentétes irányzatnak pólusai között látszik ingadozni.

Nem lehet célunk kutatni, hogy a kétféle felfogás közül melyik a Tisza István igazi felfogása. Nem feladatunk a veséket vizsgálni. Mindig gyűlöletes dolog, ha valakiről jobban akarunk tudni valamit, mint maga az illető. És nincs is szükség erre, mert olyan közönséghez fordulunk, amely nem tekintélyek után indul, hanem tárgyilagosan kívánja megformálni a dolgok érdemére nézve a maga véleményét s azt feltétlenül követi, nem törődve, hogy kiknek a

véleményével egyezik és kikével áll ellentétben. Miután megállapítottuk az ellentétet a két véleménycsoport között, elég lesz ezen közönség számára, ha mind a kettővel szemben leszegezzük a magunk álláspontját.

Az első véleménycsoporttal rövidebben foglalkozhatunk. Az idézet itt önmagáért beszél. Csak azt kell hozzátennünk, hogy azt az érzületet, amely e szép szavakban kifejezésre jut, nem tartjuk a gondolatszabadság elégséges biztosítékának. Intézményes biztosítékokra is van szükségünk, amelyek közül ezúttal csak az általános, titkos és egyenlő választójogot, az egyesülési és gyülekezési jog liberális szabályozását és a sajtó teljes felszabadítását említjük. Hogy milyen összefüggésben vannak ezek a szabadgondolkozás elvével, arra e hasábokon bőséges alkalmunk lesz még visszatérni.

Az előttünk szimpatikus véleménycsoportban különösen figyelemreméltóknak tartjuk azokat a sorokat, amelyek a minden áron való magyarkodásnak, a faji jelleg tüntető kidomborításának bírálatát foglalják magokban. Nem kell éppen természettudósnak lenni, anélkül is beláthatjuk, hogy tulajdonképpen senki sem bujhat ki a maga bőréből s minden tényünkkel, egyéniségünk minden megnyilvánulásával szükségképpen azokon a határokon belül maradunk, amelyeket sok más tényező mellett faji hovátartozásunk is kijelöl számunkra. Csak az a baj, hogy a közönség nagy része ennek az igazságnak a következményeit nem minden irányban hajlandó egyformán elismerni. Sokan vannak például, akik azt tartják, hogy a zsidó faj minden megnyilvánulásában zsidó marad, bárminő nyelven ír is, az csak zsidó irodalom lesz, bármennyire is igyekszik magát beleélni egy másik faj gondolat- és érzelemvilágába, ez mindig csak utánzat lesz, de sohasem eredeti megnyilatkozás. És sajátságos, hogy ugyanazok, akik ezt a képességet a zsidó fajtól megtagadják, a többi európai fajban mégis megtalálják; akik természeti lehetetlenségnek vagy legalább is csodának tartják, hogy a zsidó más is lehessen, mint zsidó és mást is produkálhasson, mint zsidó dolgot, azok beszélnek olyan magyarokról, „akiknek lelkéből az idegen kultúra kiölte a magyar gondolkodás, a magyar érzés törölmetszett sajátságait”. És még sajátságosabb, hogy ugyanannak a képességnek állítólagos hiányát a zsidóban – ritka kivétellel – épp olyan bűnnek, épp olyan fogyatkozásnak tartják, mint ugyanannak a képességnek jelenlétét némely nemzsidóban. Szerintünk a faji lehetőségek korlátait nem szabad nagyon is szűkekre becsülnünk, de ettől eltekintve, ha már éppen minden áron faji szemüvegen keresztül akarjuk nézni a dolgokat, teljes tárgyilagossággal csak annyit lehet megállapítanunk, hogy ha valamely faj bizonyos hagyományaitól eltér, leteszi a fokost, a szűrt, a pörgekalapot „s rút idegent cserél”, hát az éppen annak a fajnak a jellegéhez tartozik, hogy az illető faj vagy annak több-kevesebb individiuma ilyen és ilyen időben, ilyen és ilyen körülmények között így és így viselkedik, ilyen és ilyen – másokhoz többé-kevésbé hasonló – irányban fejlődik tovább. Erről tényleg nem lehet többet disszertálni, ezt tényként

el kell ismerni és nem lehet erkölcsi anatómiával a tények világából eltüntetni.

Legkevésbé alkalmas erre – hogy most már az érem másik oldalára térjünk – a félműveltség vádja; mellesleg szólva, a legenyhébb vád, amelylyel a cikk a szabadgondolkodókat illeti. Tudjuk, hogy félműveltek minden álláspont hívei között találkoznak. De nem tudjuk belátni, hogy miért volna ez különösen jellemző éppen a szabadgondolkodókra, mikor ma az a helyzet, hogy ahány száz félműveltet lehet kimutatni az ő soraikban, annyiszor százezer teljesen műveletlen sorakozik az ellentáborban. S ennek az ellentábornak vezéreit talán több joggal lehetne felelőssé tenni híveiknek kulturális elmaradottságáért, mint a szabadgondolkodók vezetőit annak a néhány embernek pallérozatlanságáért, aki akadémiai műveltség hiányában is elég vakmerő volt hozzájuk csatlakozni. Nyugodt lélekkel állíthatjuk, hogy a szabadgondolkodók rövid idő alatt, csekély anyagi eszközökkel és sok rosszakarattal küzdve, aránylag hasonlíthatatlanul többet „tettek és tesznek a műveltség terjesztése érdekében, mint az ellentábor vezetői már évtizedek óta. Rendkívül óvatosan kell bánni az ilyen vádakkal, mert minden országban van elég gyenge lelkű ember, aki kész megtagadni meggyőződését, csakhogy némely befolyásos és nagytekintélyű egyéniség szemében gáncs ne érhesse, csakhogy annak részéről ne legyen kénytelen a félműveltség vádját vagy más hasonló vádat elszenvednie. Az ilyen (igazán félművelt) elemeknek kierőszakolt csatlakozása nem igazi nyereség az illető táborra nézve s önmagában véve is erkölcsileg elszomorító jelenség. Reám legalább mindig ilyen hatással volt, ha valaki szabadgondolkodónak vallotta magát, akiről tudtam, hogy szíve szerint nem az. A másik oldalon sincs okom a kényesség kisebb fokát feltételeznom. A veszedelem pedig azon az oldalon annyival nagyobb, amennyivel nagyobb a hatalom, amelylyel az ellentábor vezetői rendelkeznek.

Egészen kétségtelen, hogy a cikk elsősorban a főiskolai hallgatóság szabadgondolkodó mozgalma ellen íródott. Ismernünk kell tehát annak műveltségi színvonalát, hogy az ellene felhozott vádak jogosultságát megítélhessük.

Az egyik vád úgy hangzik, hogy a világ közepének, a teremtés urainak képzelik az embert (vagy önmagukat) és azt hiszik, hogy minden az ő nagyúri lényüknek kénye-kedvére van rendeltetve. Ilyen felfogás tényleg még ma is létezik, csakhogy nem a szabadgondolkodó főiskolai hallgatóság körében, amely a természettudományi világfelfogás hívének vallja magát és legnagyobb szervezetét éppen arról a Galileiről nevezte el, aki fölfedezésével ama bizonyos anthropocentrikus és geocentrikus világfelfogásnak a halálos dőfést megadta. A zsidó-keresztény vallásos világfelfogásnak, a bibliának tanítása az, hogy az ember a teremtés koronája, akit az Isten a maga képére teremtett és az egész természet arra való, hogy az ember gyönyörködjék benne és táplálékhoz jusson általa. (Gen. II. 9.) És azoknak a támadásoknak, amelyek a vallásos világfelfogást éppen szabadgondolkodó részről érik, jelentékeny



tényezője, hogy az még mindig nem akar vagy nem tud – talán saját belső mi voltánál fogva nem is tud – szabadulni ezeknek a tanításoknak szövevényéből, amelyeknek ténybeli valótlansága ma már minden kétségen felül áll, – sőt hatalmi eszközeivel mindent elkövet arra nézve, hogy eme kezdetleges tévedések felismerését elhomályosítsa.

Újabban a vallásos világfelfogás helyett egyre gyakrabban halljuk emlegetni a „valláserkölcsi világnézletet”. Nem minden időben volt ilyen szoros a kapcsolat a vallás és az erkölcs fogalmai között. Amíg a vallásos világfelfogás szilárdan állott, addig nem sokat törődött az erkölcsiséggel. Csak akkor kezdték a vallás erkölcsi misszióját egyre erősebben hangoztatni, mikor a vallásos világfelfogás alapjaiban megingott; – mikor ezt már nem lehetett más-képpen megmenteni, akkor hívták segítségére a jó erkölcsöt. „Mi lesz az erkölcsből, ha az emberekben kivesz a vallásos érzület?” Akik így beszélnek, azok többnyire nem az erkölcsöt féltik, hanem a vallásnak kívánnának közvetett utón szolgálatot tenni s ezzel éppen az erkölcsiségnek ártanak legtöbbit, mert azt a hamis látszatot keltik, hogy az erkölcsnek vele kell buknia a vallással, mert ha egyszer a vallás tanítása nem igaz, akkor az erkölcs parancsa sem kötelező. A szabadgondolkozás sohasem tette ki az erkölcsi-séget könnyelműen ennek a veszélynek; sohasem kívánta az erkölcsi-ség sorsát a vallásos világfelfogás sülyedő hajójára bízni. Az egyházak ellen vívott küzdelmek hevében is mindig talált időt, hogy a vallási fogalmaktól ment erkölcsiségnek alapjait megállapítsa. És tette ezt olyan korszakban, amikor az erkölcsi fogalmak maguk is óriási forrongásban és átalakulásban voltak, amikor önállóan gondolkodó embernek lehetetlen volt a sokféle osztályérdektől és előítéléstől átitatott uralkodó erkölcsi felfogást minden kritika nélkül teljes egészében magáévá tenni. Akiket rombolással vádol a jelenkor, azok erős várat építenek a jövő emberiség számára azon a helyen, ahol a régi hajlék nem tudott dacolni a századok viharai-val; akiknek a kötelességérzet léha megtagadását hányják szemükre, azok abban fáradoznak, hogy a jelen és a múlt kultúrájából megmentsék az utókor számára azt, ami benne valódi értéket képvisel.

Egy további vádpont a materializmus vádja. Hozzá vagyunk szokva ellenfeleink részéről, hogy a filozófiai (metafizikai) és az úgynevezett történelmi materializmus között nem tesznek megkülönböztetést. A kettő azonban annyira különböző és össze nem tartozó dolog, hogy kénytelenek vagyunk velük mégis külön-külön foglalkozni.

Ami mindenekelőtt a filozófiai materializmust illeti: a mi főiskolai ifjúságunknak az a része, amely filozófiai kérdésekkel egyáltalában foglalkozik, régen túl van azon, hogy az öreg Büchner tanításain lelkesedjék. Akik Mach, Ostwald, Svante Arrhenius, Spencer, Avenarius és Bergson könyveit tanulmányozzák, fordítják és szemináriumszerűleg vitatják (amiről minden érdeklődő könnyen meggyőződhetik), azoknak a gondolatvilágában a „Kraft und Stoff” naivságai aligha fognak döntő befolyásra szert tenni.

A filozófiai materializmus különben ma már divatnak is kissé krinolinszerű. Akik ma bukjel-szoknyában járnak, azok Prohászka Ottokárék filozófiájáért élnek-halnak. A felsorolt írók művei persze nem olyan kapós divatcikkek, talán nem is lesznek azok soha. Mi azért mégsem tudunk haragudni, hogy ifjainknak inkább azok kelljenek.

A történelmi materializmus kérdésében is el kell oszlatnunk a félreértéseket. Legáltalánosabb fogalmazásában ez a tan azt állapítja meg, hogy minden emberi történésben, a társadalmi fejlődés egész folyamán döntő és irányító jelentősége van legegyszerűbb szükségleteinknek, elsősorban a táplálkozás szükségletének s ennek révén azoknak a gazdasági berendezéseknek és tevékenységeknek, amelyek ezeknek a szükségleteknek kielégítését biztosítják. Ezeknek a szükségleteknek, berendezéseknek és tevékenységeknek létezése és befolyása minden emberi történésre nem lehet kétséges. Csak a befolyás foka és kizárólagossága lehet vita tárgya. A történelmi materializmus hívei és ellenzői közt, amennyiben az utóbbiak tudományos alapon állanak, ma már tényleg csak ilyen fokbeli nézeteltérések állanak fenn.

A történelmi materializmus, mint minden elmélet, lehet igaz vagy nem igaz, magában foglalhatja a teljes igazságot vagy annak többé-kevésbé jelentékeny részét. De mint tudományos elmélet nem cselekvési szabályokat akar felállítani, hanem a tények összefüggéseiben törvényszerűségeket megállapítani. Törvényszerűségeket, amelyek nemcsak a jelenre (és jövőre), hanem a legtávolabbi múltra is egyaránt érvényesek. Ha már most figyelembe vesszük, hogy a történelmi materializmus a XIX. század szellemi terméke, az emberiség ismert története pedig több évezredre nyúlik vissza, akkor kétségtelen, hogy mindabban, ami az elmúlt századok folyamán történt, a történelmi materializmus elmélete teljesen ártatlan. És ha az emberiség évezredekén át, bár öntudatlanul, azok szerint a törvények szerint élt, amelyekre a történelmi materializmus a XIX. században rávilágított, akkor bizonyára a XIX. században sem azért folytatta ezt az életmódot, mert akadtak, akik ezeket a törvényszerűségeket a múlt és jelen tényeiből megállapították. A történelmi materializmusnak csak annyi befolyása van a társadalmi történésre, mint valamely fiziológiai felfedezésnek szervezeti működéseink tényleges lefolyására.

Egy pontban még sem lehet eltagadni a történelmi materializmus terjedésének befolyását az emberek viselkedésére s ez abban áll, hogy meggátolja félrevezetésüket, megóvja őket attól, hogy tudatlanságból saját érdekeiket elhanyagolják avagy éppenséggel ezek ellen cselekedjenek. De ha ez a hatás némely alkalommal, mint például a „Talpra magyar!” szavaltatása ellen lázadó tanár esetében kissé drasztikus módon nyilatkozik is meg, végeredményében mégis több a haszon, mint a kár, amely belőle az emberiség jólétére nézve származik. Petőfit pedig nem lehet az ilyen tanárral szembeállítani, mert Petőfi sem tartozott az uralkodó osztályok félrevezetettjei közé. Petőfi nemcsak az éhséget

ismerte, hanem az éhség miatt való forradalmakat is (Az apostol); s ha nem ítéljük is el szertelenségeiért, mégsem küldenének hozzá iskolába senkit mérsékletet tanulni.

Tisza István korunk radikális törekvéseit a tartós békének, az egyéni jóléttel járó elbizakodásnak tulajdonítja. Ebben a felfogásában csak akkor osztozhatnánk, ha azt tapasztalnánk, hogy a radikális törekvések azoknak a körében a legerősebbek, akik a béke áldásait a legnagyobb mértékben élvezik, akiknek jóléte, jóllakottsága a legnagyobb fokot érte el. Azt hisszük, sem a munkásosztályt, sem a néptanítókat, sem a diákságot nem sorozhatjuk ebbe a kategóriába. Akinek ez utóbbira nézve esetleg kétségei vannak, annak ajánljuk figyelmébe a két évvel ezelőtt készült diákstatisztika adatait, amelyek megdöbbentő képet mutatnak arról, hogy főiskolai ifjúságunknak igen jelentékeny része milyen hihetetlen nyomorral küzdök. Valóban, nem a jóllakottság teszi beszédessé ezeknek ajkait!

Amikor egyébiránt Tisza István a jóllakottságban látja némely közéleti jelenségeink előidézőjét, maga is a történelmi materializmus dilettáns alkalmazójaként mutatkozik be közönsége előtt.

Alapfelfogásában, mint már említettük, ezúttal nem osztozunk. De még kevésbé osztozhatunk némely értékítéletében, amely a legújabb kor eseményeit illetően ez alapfelfogásához fűződik.

A nagy francia forradalmat és a napóleoni korszak eseményeit végeredményeikben azért tartja üdvöseknek, mert „az emberiséget visszavezették nagyobb hatalmasságok felé”. Mi azt tartjuk, hogy (ha szabad ilyen tudományellenesen beszélnünk, de értékítéletekről lévén szó, nem tehetünk másképp) sem Franciaország, sem az emberiség nem veszített volna semmit, ha a nagy restauráció évtizedei kiestek volna történelméből, sőt akkor talán feleslegesekké váltak volna a későbbi forradalmak véráldozatai, amelyek nagyrészt csak azt szerezték vissza a népnek, amit a nagy forradalom alatt már egy csapásra elért.

Viszont nem látjuk Franciaország jelenében a rothadásnak, a feloszlásnak azokat a tüneteit, amelyekről az „Alkotmány” és a „Budapesti Hírlap” hasábjain már olyan sokat olvastunk. Mi azt tartjuk, hogy az a Franciaország, amely az 1871. évi katasztrófát ki tudta heverni, amely a saját belsejében dülő korrupcióval és obskurantizmussal olyan fényesen le tudott számolni, mint az „Affaire” és az egyházpolitikai reformok eseményei mutatták, az elégséges bizonyítékát adta életrealitásának, ha költői nem is valamennyien kötélidegzetű emberek.

És hogy minden félreértést kizárjunk: a háborút pedig nem kívánjuk, még ha a magunk szempontjaiból épp olyan kívánatos és értékes eredményeket várhatnánk is tőle, amilyen kívánatosnak és értékesnek tűnik fel Tisza István szemében a „mélyebb és nemesebb világnézetnek” az az újjáébredése, amely a nagy francia forradalom és a napóleoni korszak eseményeit követte.

Az ember helyzete a világegyetemben, a történelem nagy katasztrófái mind azzal a félreismerhetetlen célzatossággal vannak

Tisza István cikkében felhozva, hogy az ember és az emberi értelmet önmaga előtt lekicsinyítse és önmagában való bizodalmtól megfossa. Hogy a Mindenséggel szemben milyen elenyésző kis pont nemcsak az ember, hanem az egész emberiség, azt minden szabadgondolkodó készségesen elismeri. De éppen ebben az alacsony, védtelen helyzetében teljesen a maga erejére, a saját értelmének gyenge világosságára van utalva az emberiség. Ennek köszönhette az állati sorból való kiemelkedését, egész eddigi boldogulását és a mindenségben elfoglalt helyzetéről szerzett bárminő tökéletlen tájékozottságát. Ezt az egyedüli fegyverét magától eldobnia nem szabad. Érzelem és akarat vak és tehetetlen az értelem irányítása nélkül. Annak felismerésébe, hogy milyen az a világ, amelyben mindnyájan élünk, mozgunk és vagyunk, az érzellemnek és akaratnak beleszólása nem lehet. Ha néha mégis beleszól, ez csak az igazság elhomályosítására történik. Ideig-óráig támadhatnak súrlódások, diszharmóniák intellektuális életünk és érzelmi világunk között. Ezeket el kell viselnünk, amíg helyre nem áll az egyensúly érzelmeinknek újabb intellektuális állapotunkhoz való alkalmazkodása által. Normális lelkületű embernél ez az alkalmazkodás rövid idő alatt bekövetkezik.

Minden intellektuális állapotnak megvan a maga érzelmi világa. Ha intellektuális állapotunkban változás, áll be, szükségképpen érzelmi világunknak is módosulnia kell. És nem kell attól tartanunk, hogy érzelmi világunk ezáltal veszíteni fog gazdagságából. Ismereteink körének tágulása nemcsak anyagi jólétet, hanem hatalmas, új, intellektuális, morális és esztétikai érzelmek hajnalhasadását is jelenti számunkra. És ha némely érzelmeink kicserélődnek is az idők folyamán, az új érzelmek mellett helye marad a megértésnek régi érzelmeink: a saját érzelmi múltunk és mindazon embertársaink érzelmei számára, akikre nézve ugyanezek az érzelmek a jelen élményeit képviselik. Ez a megértés a fentartója a fejlődés folytonosságának a múlt és jelen nemzedékei között, alapja a nemzeti és emberi szolidaritásnak és biztosítéka annak, hogy az a küzdelem, amely a ma élő nemzedékek között az új világfelfogásért folyik, a jövő nemzedéknek igazi üdvösségére fog fordulni.

*Székelly Aladár.*

## Szabadgondolat és türelmesség.

A szabadgondolkodó nem lehet fanatikus, mert meggyőződésének forrása a független egyéni bíráló és így következetesen tiszteletben kell tartania azoknak meggyőződését is, kik ugyancsak független egyéni szellemi munka útján az övétől eltérő eredményhez jutottak. És nem töltheti el gyűlölet a szabadgondolkodót azok ellen sem, kik hasonló lelki küzdelem nélkül egyszerűen követik azokat a tanokat, melyeket az ifjúkori nevelés beléjük oltott. Ezeket testvéri szeretet és felvilágosítás illeti, mert az, aki bilincseit letörte, nem táplálhat haragot azok ellen, kik még hordják bilincseiket.

De ez a megértő érzelem nem terjedhet ki azon álorcásokra, kik a gondolatszabadság pajzsával fődözve magukat, törnek a szabadgondolat élete ellen; kik türelmességet követelnek, de maguk türelmetlenséget tanúsítanak; kik az évszázados, sőt évezredek, változó szerencsével, de minden részről mindig méregbe mártott fegyverekkel egymás ellen vívott elkeseredett egyházi harcot igazi „treuga Dei”-vel felfüggesztik, hogy a veszélyeztetett létérdek által egybekapcsolt szövetségben forduljanak a közös ellenség ellen. Ezeknek támadásaival és üldözéseivel szemben a szabad gondolatot meg kell védeni és nem állván rendelkezésünkre más fegyver, de hozzánk más fegyver méltó sem lévén, e védelmet nem gyakorolhatjuk másképpen, mint az ellenünk szórt vádak tárgyilagos cáfolatával. Ki kell emelnünk, hogy fejtegetéseinket a nyugodt tárgyilagosság kereteiben akarjuk tartani és okfejtésünket tényekből és érvekből, nem pedig szidalmakból akarjuk felépíteni, mert szerény nézetünk szerint az olyan hang, mely az ellentábort „cinikusnak” mondja és „ostorral” szeretne „végig vágni” nem tetsző mondások szerzőjén, lehet bizonyos körökben nagyon előkelő, de a komoly ^vitatkozás terén legalább is idegen.

Egy cikkben, melynek azon állásnál fogva, melyet szerzője közéletünkben elfoglal, fontosságot kell tulajdonítani és melyet nem árthat több oldalról is megvilágítani, „az ateista és materialista világnézleten felépülő nemzetköziség” szembeállítatik a „vallás-erkölcsi világnézlettel, a nemzeti ideállal”. Ez az összefoglalás, szétválasztás és szembeállítás merőben önkényesen történt minden benső alap és jogosultság nélkül, pusztán csak azért, hogy az erkölcsellenes és nemzetáruló bűn minél sötétebb színben álljon a hazafias hívő tündöklő erénye mellett. Már maga az ateista és materialista világnézlet két különböző valami, ami nem található szükségképpen mindig együtt, mert az istenhittől eltávolodott kételkedő is egyetérthet a legjámorabb hívővel abban, hogy az emberi és társadalmi fejlődés ható okait nem csupán a gazdasági tényezőkben és átalakulásokban látja meg. Semmiesetre sem hozható azonban okozati összefüggésbe akár az ateistikus, akár a materialisztikus világfelfogás a nemzetköziséggel, mert mindkettő egyaránt összeegyeztethető a legmesszebbmenő nacionalizmussal is. Sőt ellenkezőleg, éppen a tételes vallások azok, melyeknek nemzetközi a

jellegük, hol nyíltan bevallott, hol csendben táplált végső reményük és eszményük pedig az „egy pásztor, egy akol.” De legrejtélyesebb a „valláserkölcsi világnézet” és a „nemzeti ideál” között alkotott szerves kapcsolat, mely akár egybeolvasztja, akár egymáshoz forrasztja ezt a két fogalmat, a szavakkal játszó oly égi tünemény, melyet megértenie nem mindenkinek adatott. Elvégre a vallás-erkölcsi világnézet diadalra juthat minden nemzeti különállás és elválasztódás megsemmisülése mellett is és el nem tagadható történeti igazság az, hogy a hitetlenek, máshitűek és eretnekek tömeges kivégzésének ünnepeit messze felülhaladó győzelemnek tekintették a különböző vallás-erkölcsi szervezetek, ha egész nemzeteket irhattak ki in majorem Dei gloriam, még pedig nem nemzeti gyűlöletből, hanem tiszta és nemzetközi hitbeli buzgóságból, valamint ugyancsak a történelemből, melynek tanításainak és hagyományainak figyelembe vételére tisztelt ellenfeleink bennünket oly gyakran felhívnak, mind közönségesen tudva van az is, hogy a vallás-erkölcsi elvnek igen kimagasló eszményalakjai és rettenthetetlen harcosai az ugyanazon hitet valló külföldi ellenséggel szövetségbe, hogy segítségével saját nemzetüket leigázzák. Ellenben a szabadgondolkodók között hiába keresnők hasonló példáit annak, hogy a hitbuzgóság, avagy bölcséleti meggyőződésük ily módon a honszeretet fölé kerekedett és őket saját hazájuk árulójává tette volna akár a múltban, akár a jelenben, mert a szabadgondolkodó azelőtt is, most is emberi feladatát úgy tölti be legtökéletesebben, ha a felvilágosodás terjesztésével minél több embertársának boldogságát igyekszik előmozdítani és minél kevésbé ismeri el a kívülről jövő bárminő kényszer jogosultságát, annál inkább meghajol saját lelkének szabadon felismert kategorikus imperatívusa előtt, mely szerint az emberi szerveződés alakulatai eddig legmagasabbikának, a nemzetté szilárdult társadalomnak, javát szolgálni tartozik. Aki ezt a feladatot legjobban betölti, álljon akár tiszta ember-erkölcsi, akár vallás-erkölcsi alapon, az szolgálja legjobban a nemzeti ideált, vagyis a nemzet anyagi, szellemi és erkölcsi tökéletesedését, minden egyes tagjának boldogulását és az összesség kultúrájának, jólétének, jogegyenlőségének és szabadságának és ezzel összetartozásának és egységéhek megszilárdulását. A magyar szabadgondolkodók mély tisztelettel és hódoló csodálattal emlékeznek meg Rákóczi-ról, bármily hitű követője volt is vallása tanainak, mert a politikai és vallási zsarnokság és elnyomás ellen vezetett dicső és önzetlen harcot, de nem feledkeznek meg ama tábornokokról sem, kiknek példáját későbbi időkben oly sok nemzetvezér követte, akik kellő pillanatban annak tudatára ébredtek, hogy az ő nemzeti ideáljuk és vallás-erkölcsi hivatásuk az ujitók és lázadók leverése és a gondolatszabadságtól megszabadított és *pacifikált* Magyarország békés kormányzása. A magyar szabadgondolkodók hazánk történetének egyik legdicsőbb korszakát látják a szabadságharcban, de nem maradhatnak némán, ha a véres csaták tépett zászlai rendjelek és tantiémek takarására és hazafias, bombasztikus frázisok kitömésére használtatnak fel, a nemzeti nagyságot

pedig nem abban ismerik fel, ha a haza történetének eseményei és alakjai bécsi vagy honi pirosítóval kendőzve vonulnak a színpadra, hanem abban, hogy annyi árulás, önzés, jogtiprás, vallási vérengzés és emberirtás és a szabad haladásnak meg nem szűnő elfojtása ellenére még mindig él nemzet e földön, melyet a fejlődés igaz útjának meglátása és követése még nagygyá tehet, ha a nemzeti nagyság a minél nagyobb szabadság, jólét, felvilágosodás, jogegyenlőség és kulturmunka biztosításában áll, mely egyszersem minden erőszaknál és paktumnál hathatósabban szilárdítja meg a nemzet egységét. Ami végül a nemzetért való önfeláldozást illeti, erről mi nem beszélünk, erről beszéljenek a minisztériumok és különösen a vallás- és közoktatásügyi minisztérium aktái, az áthelyezett és elmozdított tanítók és tanárok, a felozlatott egyesületek, melyek egyúttal mindmegannyi ékes bizonyítékai annak, hogy mi mennyire üldözzük a gondolatszabadságot!

A magyar tanítók szabad egyesületét nem azért oszlatták fel, mert „világpolgári” alapon szervezkedtek, az ő bűnük csak az volt, hogy nem felekezeti alapon, hanem mint magyarok és tanítók alakítottak társulatot azon vétkes célzattal, hogy a népnevelés feladatát teljesen a magyar állam teljesítse. A nyugdíjba küldött tanférfiak pedig szintén nem azért veszítették el állásukat, mert talán valami, az antimodernista eskü ellenképre készült világpolgári fogadalmat tettek, hanem azért, mert azon bűnös hithez ragaszkodtak, hogy nekik, mint magyar tanároknak semmi közük felekezeti kongregációkhoz. Ne akarja a nagynevű cikkíró önmagát és másokat azzal áztatni, hogy a magyar szabadgondolkodók a nemzettől hűtlenül elszakadt „világpolgárok”; talán inkább az fáj neki, hogy nem a világnak, hanem e hazának bajaival foglalkozunk és hogy nemcsak nem tartjuk magunkat „a közcél szolgálata alól felmentettnek”, de sőt azt, mint e haza polgárai, legjobb erőnk és meggyőződésünk szerint szolgálni kívánjuk.

Szolgáljuk pedig azzal a tudattal, hogy sem mi, sem a magyar föld urai, sem maga Magyarország, sőt az egész földgolyó sem „a világ közepe” és éppen ezen, minden geo- és anthropocentrikus elbizottságtól távol álló tudatból származik az a meggyőződésünk, hogy senkinek sincs joga akár jó-, akár rosszhiszeműen embertársaira a hite szerint létező magasabbrendű lények nevében felsőbb parancsokat és törvényeket oktrojálni, „önhittség, önzés, az egyén túlbecsülése, az étvágy uralma”, mindez csakugyan létezik, de nem a mi köreinkben. Mi nem képzeljük magunkat a teremtés urainak, mert tudjuk, hogy a nagy természetnek egy végtelen kicsiny részecskéjét képviseljük, de nem is akarjuk a teremtő rendelkezésével szentesíteni az önhittségen, önzésen, de kiváltképpen anyagi és hatalmi érdeken felépült osztályuralmat.

Hiszen ha mi csak a hit vagy hitetlenség jogosult voltáról vitakoznánk, nagyon könnyen nyernénk bünbocsánatot, sőt akkor talán nem is alapítottak volna ellenünk és a valláserkölcsi világnézet védelmére diszes és költséges folyóiratot és nem vetnék szemünkre oly szenvedélyesen a mi szenvedélyességünket. A baj az igen

tisztelt urak szemében az, hogy a szabad gondolat szentségtelen bírálata nem szorítkozik elméleti és bölcséleti kérdésekre, hanem feltárván a nyomort, a jognélküliséget, a tudatlanságot, mely az annyira magasztalt valláserkölcsei rendszer nyomán felburjánzott, követeli az emberi jogok kiterjesztését, a nyomor okainak megszüntetését és a világi oktatás általánossá tételét. Oh, értjük, hogy mindezen áldozatokat követelvén Önöktől, a hatalom boldog birtokosaitól, kik a fennálló rendszert magukra nézve oly egészségesnek, a mi törekvéseinket pedig beteges és dekadens irányzatnak tekintik, önök méltán panaszkodhatnak „a szabadgondolkodók türelmetlensége” és „a modern felvilágosodás jelszavainak terrorizmusa” miatt.

Bizonyára ugyanily méltó és indokolt panaszok hangzottak el nem egy magasállású ur ajakáról az újítók, rombolók és felforgatók ellen az Ur 30. esztendejében Jeruzsálemben és vagy 15 évszázaddal későbbben Wormsban, mert *ilyen „türelmetlenség” és ilyen „terrorizmus”* lehetett a felebaráti szeretet tanának alapítójáé is, midőn *tizenharmadmagával* hirdette egy egész országnak a szegények, elnyomottak és tudatlanok igazságát, ilyen a másik nagy hitreformátoré is, midőn a hatalmas főurak és főpapok országos gyűlésén *egyedül* megjelenvén és tanait fentartván, monda: „Itt állok, másképp nem tehetek”.

*Messinger Simon.*

## **Gondolkozásunk szabadsága és társadalmunk rendje.**

Szabadgondolkodás – a legkülönbözőbb meghatározásoknak ez a veleje – törekvés ama cél felé, hogy az igazságok megállapítása kizárólag a tudományos vizsgálódások, a logika módszereivel történjék. Nem magától értetődő dolog-e ez, történik-e igazságok megállapítása másképpen is? A mindennapi életben, de a tudományban is a racionális, a logikus megfontolások mellett óriási szerepe van az alogikus szempontoknak. Az igazságok jelentős részét nem azért fogadjuk el, mert a gondolkodás műszereivel megvizsgáltuk és helyesnek találtuk, hanem, mert másoktól készen kaptuk és hiszünk bennük. A vélemények érméinek igen csekély hányada kerül ki az értelem műhelyéből, a legtöbb gondolataprópénz a tekintélyek verdéjéből kerül ki. Küzdelem a szabadgondolkodás érdekében tehát elsősorban harc ama társadalmi erők ellen, melyek a tudományos, a kritikus gondolkodási mód érvényesülését megátolják.

A legősibb és legerősebb tekintélyek egyike az egyház. Talán legjobban árasztja el felülvizsgálhatatlan és felül nem vizsgált tételekkel a társadalmat. A legtürelmetlenebb és a leghatalmasabban szervezett egyház a római katolikus. Ezért a szabadgondolkodók



mozgalma legerősebb a katolikus államokban s a szabadgondolkodás sokak szemében egybe esik az antiklerikalizmussal. Kétségkívül az egyház tekintélyének megtörése, ami elsősorban az állami támogatás és elismerés megvonását, az iskolának az egyház befolyása alól való felszabadítását jelenti, igen nagy lökést adna a szabadgondolkodásnak. S az egyház hatalmának a gyengítésére fokozott erővel kell törekedniök a magyar szabadgondolkodóknak is, mert nálunk a katolicizmus és protestantizmus kompromisszuma nem igen enyhítette a klerikalizmus erejét, csak leplezte a hatását.

Bár a klerikalizmusnál látszólag gyengébb, valójában talán még erősebb társadalmi ellensége a szabadgondolkodásnak a politikai demokrácia hiánya. A szabad, csak a tudománytól függő tudománykritikus. Kritika, a vélemények erős súrlódása csak ott terjedhet el, ahol az államhatalom jelentős gátakat nem gördít eléje, állami szubvencióknál hathatósabban mozdítja elő a tudományok fejlődését a gyülekezésnek, az egyesülésnek, a sajtónak a szabadsága. S a szabadgondolkodás érdekét minden papamorgásnál jobban támogatja elő, aki ezekre törekszik, aki a sajtótermékek előzetes lefoglalása, a hírlapkaució, az izgatások büntetése ellen harcol, aki a meggyőződés szabadságáért s nem a vallások állami bevettségeért és elismeréséért küzd, aki a nemzetiségek jogait védi a kultúra terjesztésének lehetősége érdekében. S valójában szabadgondolkodó propagandát fejt ki az is, aki küzd a legdemokratikusabb választójogért. Nemcsak azért, mert e nélkül az életben nincsenek biztosítva az esetleg meglevő papiros-szabadságjogok, hanem, mert a politikai kritika gyakorlása elősegíti a nagy tömegekben a kritikus gondolkodás terjedését s hozzájárul ahoz, hogy a nagy tömegek és a nők maradisága progresszív erővé alakuljon át. S bármennyire is fintoítsák orrukat egynémely finom lelkek, az unos-untalan hangoztatott és elcsépelet politikai demokrácia minden esztétikai finomkodásnál jobban lendít egy igazán esztétikai és tudományos kultúra kialakulásán. Alfred Kerr, a németek egy kiváló esztétája írta a Jagow-eset kapcsán, hogy a porosz feudalizmus akadály a minden igazi művészi kultúrának. Ez a tudományra még fokozottabban áll. Az igazán nagyszabású tudományos kultúrának nem egyetlen, de nélkülözhetetlen feltétele a politikai demokrácia.

A demokrácia csak egyik előfeltétele a szabadgondolkodás elterjedésének. Még ennél is fontosabb a tömegek szabad idejének növekedése és vagyoni helyzetük javulása. A tekintélyek szugesztív hatásának, a bármely módon megszerzett felfogás meggyökeresedésének egyik legfontosabb rugója a gondolkodás restsége. S az agyondolgozott s az anyagi gondoktól elfásult tömegek nem szívesen veszik a nézetek revideálásával járó lelki fáradtságot. Ezt az igazságot nem cáfolja meg a mélységből felemelkedő egy-egy kiváló ember ritka kivétele. Az igazán és őszintén szabadgondolkodónak elsősorban küzdenie kell a tömegek mai helyzetét lehetővé tevő társadalmi rend megváltoztatásáért s a mai társadalmi renden belül minden olyan reformért, mely a gyermekek munkáját korlátozza, a felnőttek munkaidejét rövidíti s a jövedelemeloszlást az

alsóbb osztályok részére kedvezőbbé teszi. A sztrájkjognak az ipari és mezőgazdasági munkásság részére való biztosítása, a drágaság elleni küzdelem, a mi égető paraszt és latifundiumkérdésünk megoldása jobban előmozdítja a tudományos szellem fejlődését, mint egy csomó vidéki egyetem, vagy akárminő akadémiai alapítvány. Nemcsak, mert növeli a tömegek jólétét, hanem, mert csökkenti a legderékabbak kivándorlását. Nemcsak, mert emberi életet teremt a vidéken, hanem, mert a fogyasztóképesség növelésével megteremti az ipari és városi fejlődés erősödését. Korunkban pedig a városok a leghatalmasabb termőhelyei a szabadgondolkodásnak.

A szabadgondolkodók egy részének illúzióját osztja az, aki erre azt válaszolja, hogy a tömegek butasága nem zárja ki az előkelő gondolkodók szellemének szabad szárnyalását. A tömegek szellemi renyhesége táplálja az egyház és az állam türelmetlenségét s a tömegek közegének ellenállása akasztja meg az új gondolatok terjedését. Schvarcz Gyula „Gondolatszabadság és ódon tömeguralom” című tanulmányában kimutatja, hogy az antik demokráciák kulturátlan tömegei mint gátolják meg a görög gondolkozást fejlődésében. S korunkban – úgy hisszük – még egy Kant, egy Darwin, egy Spencer is nem egy kérdésben másképp gondolkodtak volna és másképp merték volna gondolataikat kifejezni, ha az egyházi és állami tekintélyek meredekei és a tömegek butaságának vadona nem gátolták volna társadalmukban a gondolat levegőjének szabad áramlását. A művészet és a tudományos gondolkodás nem egy reakciós fordulatában része van annak a jelenségnek, hogy az egyházhoz közelebb álló felfogás a nagy tömegek kulturátlanságánál fogva előkelőbbnek és finomabbnak tűnik fel, s az arisztokratikus hajlandóságú lelkek akaratlanul is beleesnek a látszólag finom, valójában primitív gondolatmenetekbe. A gondolkodás szabadsága nem lehetséges a munka rabsága mellett. Az igazi tudományosságnak buja termése csak a gazdasági jólétnek a politikai szabadság fényében fürdő talajából fakadhat.

*Rónai Zoltán.*

## **Prohászka filozófiája.**

Prohászka püspök a Magyar Figyelő március 16-án megjelent számába cikket írt e címen: Az én filozófiám. Megmondja miben áll az ő antiintellektualizmusa. Kezdi azon, hogy a „modern szellemi élet akarategyengeségének és jellemszegénységének, nemkülönben a közerkölcsök hanyatlásának az oka nem is annyira új eszmékben és teóriákban, mint inkább a szellemi élet egyensúlyának és ezáltal – higiéniájának megzavarodásában keresendő”.

A zavart pedig szerinte az okozza, hogy helytelen felfogásunk van . . . miről? Az életről, a társadalom gazdasági ügyeiről? Nem. A fogalomról, a fogalom logikai értelméről! Ez azt hiszem, igen

különös állítás még a mi korszakunkban is, ahol a konzervatív vezérek annyi furcsábbnál furcsább okot találtak már ki annak megmagyarázására, hogy mi az oka korunk „hanyatlásának”. De hallgassuk végig türelmesen, mit mond tovább a püspök ur.

Szerinte ha a *fogalmat* „rosszul és tévesen állítjuk be pszichológiánkba, akkor az *ősbűnt* megszüli az egész lélek ... az erkölcs és a jellem”. Itt ugyan hatalmas jelentősége van a fogalom fogalmának, ekkoráról még a „legnaivabb” intellektuális filozófusok sem mertek álmodni.

A fogalom helytelen felfogása pedig onnét van, hogy a fogalmat „tévesen értékeljük, . . . mintha a fogalom a tárgynak tulajdonképpeni, az életre nézve kimerítő, a létértelmét kifejező megfogása volna”. Pedig „mily szegényes és silány a mi értelmi ismeretünk”, mondja P. „Semmiféle tudománnyal sem érzük fel soha, hogy mi a *dolog* önmagában, hogy mi az anyag, mi a lélek” . . . Azt mondja továbbá: Minden ismeret csak *elvont jellegeit* adja a valóságnak.

... A tettben, a tapasztalatban, az átélésben fogjuk meg a dolgokat stb. „Az akarat és a tett előbbre való az ismeret felett”. A természettudomány nem ér le a dolgok mélyéig, *csak a történelemmel* foglalkozik. Szerinte az eleáták és Kant, továbbá Szt. Pál már „átütötték” a naiv naturalizmust, ami nála egyenlő az intellektualizmussal.

Így természetesen a legtöbb dolog „penombrában” van és marad, de „a félhomályban is látunk bizonyos nagy irányításokat . . . , hogy a *titokzatos végtelen felé eligazodjunk s hogy feléje menjünk v. i. higyjünk*”.

Szóval szerencsésen kilyukadt oda, ahová az egész „ismeretelmélet” célzott.

Mivel ebben a pár oldalban is a filozófiai meg nem értésnek, az elemzésben való tehetetlenségnek egész okmánytára van felhalmozva, csupán a legsúlyosabb ismerettani botlásokra szándékszunk rámutatni.

Hogy P. a társadalmi bajok kútforrását *a fogalom* helytelen elméletében találja meg, azt hiszem, ilyen naivitásról nem érdemes vitatkozni. Szorítkozzunk mindössze az ismeretelméleti abc ellen elkövetett kihágásokra. Szerinte a fogalom tartalmát rosszul elemezték, mert túlsok tartalmat látnak benne. Vájjon miképp érti ezt? Valamely fogalom tartalma alatt bizonyára azt értjük, hogy az u. n. összetett fogalmak *alkatrészekből* állanak. Ha pedig valamely fogalom nem összetett, természetesen a tartalma is egyenlő saját magával. Ennek a fogalomnak: *Íróasztal* bizonyára legalább két része van, amelyek a fogalom tartalmát adják: az egyik az írásra való alkalmasság, a másik az asztal fogalma. Mit ért hát P. azon, hogy a fogalom „nem meríti ki a létet”, a valóságot? Azt a létet, azt a valóságot, amelyre vonatkozik, azt bizonyára csakis a létezőre vonatkozó fogalomban ismerjük meg. Hogy vájjon ez ismeret kimerítő-e? Az attól függ, milyen a fogalom. Némely ismeret kimerítő, némelyik nem. Kimerítő az az ismeret, amelyik vala-

mely tárgy minden olyan tulajdonságát megismerteti, amelyekből a többi tulajdonságai következnek. P. úgy látszik épp ilyen ismeretek létét vonja kétségbe. Ez esetben forduljon csak bizalommal a matematikához, a mechanikához vagy a logikához (*de a logikához és nem holmi világbölcselkedéshez*).

Itt található kellő számban „kimerítő” fogalmakat. És pedig olyanokat, amelyek közvetlenül a létre, a valóságra is vonatkoznak.

Azt mondja P., semmiféle tudomány nem mondja meg, mi a dolog önmagában. Itt P. még Kantot is előveszi, hajlandó elfogadni, hogy a megismerés csak jelenségekre vonatkozik. A baj csak a következő. Először is számos olyan dolog van, amit „önmagában” meglehet ismerni „kimerítően”. P. úgy látszik nem tudja, hogy a tudomány nemcsak konkrét tárgyakkal foglalkozik, hanem elvont térben és időben nem létező tárgyakkal is. Pl. ilyen az algebra s a logika. Ezek a tudományok nem a „jelenséget” ismerik meg, hanem a lényegét, mert ezen tárgyak – mivel nem léteznek, nem is „jelenhetnek” meg. Egyúttal megjelenhet előttem, de pl., hogy minden algebrai egyenletnek van gyöke, ez a tárgy már nem jelenhetik meg, pedig ez is tárgy ám, sőt nagyon fontos tárgy az egyenleti gyök, mert enélkül egy lépést a fizikában nem lehetne csinálni.

P. talán azt mondaná erre: „Hisz a gyök nem tárgy, az maga is fogalom”. Azonban alaposabb megfontolás mindenkit meggyőzhet arról, hogy a gyök igenis tárgy. A gyök ugyanis valamilyen mennyiség, mennyiség pedig *létező dolgok tulajdonsága és így a gyök is az*. Valamely tulajdonság pedig, amely létezőkön van, maga sem lehet más, mint *létező*. Szóval épp a legfontosabb tulajdonságok kimerítően megismerhetők: tudniillik matematikaiak.

Egy másik bámulatra méltó állítása, hogy a természettudomány „csak” a történéssel foglalkozik. Ez is azok közé a filozófiák közé tartozik, amelyek a tárgy megismerését *megelőzőleg* jöttek létre. Mit jelentsen az, hogy a fizikai tudományok a *történést* kutatják – „és semmi egyebet?”

Először is mit ért történésen? A történés okainak kiderítését érti, vagy a történést, azaz az ok működését, lefolyását? Mert a fizika bizonyára egyikkel sem foglalkozik. Ezt csak az állíthatja, aki a fizikát a középiskolai fizikai könyvekből ismeri. A fizika a mozgások *ismeretlen* okait erőnek nevezi, felvesz annyiféle erőt, amennyi a hatások fajainak száma. Vájjon magyaráz velük? P. itt összezavarja a dolgok sematikus szemléletességére kitalált hipotétikumokat a fizikai elemzés voltaképpeni tárgyaival. Erővel magyarázni nem lehet, hanem őket kellene megmagyarázni. De erre nincs szükség. Az erők nem tárgyai a fizikának, hanem a fizikát tanuló ember *elképzelő* képességének a segítői, staffageok.

De abban talán igaza volna P.-nak, hogy a fizika ez okok működését írja le. Sajnos, ezt sem teszi! A fizika nem tesz egyebet, mint tapasztalati belátások alapján *tetszés szerinti kis idő alatt lefolyt mozgásokból és munkákból kiszámítja véges időkre a mozgási utat és munkát*. Kell ide tudni a mozgató erő működését? Hisz

ha tudnánk is róla, azt is csak az *okra való visszakövetkeztetésből* tudnók. De ez nem is tartozik bele a fizikába. P. úgy látszik azt hiszi, hogy az erő, ami a fizikai képletekben szerepel, valami érthetetlen, misztikus. Semmi mást nem jelent ez itt, mint egy mértékszámot, mely megmondja, hogy mekkora és milyen irányú mozgást mértünk le. Ez a mozgás pedig kétségtelenül létező valami.

Hátra volna még az a kérdés, hogy a létezőknek a természet-tudományok által adott ismerete nem adja azok „lényegét”. Azonban előbb tudni kellene, mit ért ő lényeg alatt. Ha lényeg alatt valamely dolog lényeges részeit és tulajdonságait érti, amelyekből a többi következtetésekkel leszámaztatható, akkor azt kell felelni, hogy hisz a tudományok épp ezt teszik és hogy ezen munkájuk örökké való lehet, mert hisz minden igazságból számtalan más igazság következik. A megismerés tehát igenis lehetséges, persze örökké nem élünk és így minden ismeret nem realizálható. De igenis semmi logikai akadály nincs a realizálásnak! Mi azokat a tulajdonságokat szoktuk a dolgokban kutatni, amelyek nekünk kellenek, de bármelyik tulajdonság kikutatható, az emberi ész itt semmiféle kényszert nem szenved, azaz egy oly tulajdonság sem létezik, amelynek megismerése meghaladná az értelem képességét. Természetesen, ha végtelen számú tulajdonsága van valamely tárgynak, akkor mind nem fogja kideríteni, de bármelyik kideríthető. Mert a lényeges tulajdonságok száma véges és a következtetési szabályoké is az és így igenis akármelyik tulajdonság is az alaptulajdonságokból levezethető kell hogy legyen véges idő alatt. Ha pedig nem ezt érti P. lényeg alatt, akkor egy ily sokértelmű kifejezést meg kellett volna magyaráznia.

P. azok közé a kevesek közé tartozik, akik politikai előítéleteik indokolására osztályfilozófiát komponáltak. Hogy az uralkodó osztályok találnak embereket, akik megírják az ő érdekeiknek megfelelő gazdasági, szociológiai, művészeti és vallási osztályelméleteket, az természetes. De hogy valaki nekiálljon osztálylogikát, osztály fogalomelméletet írni, az páratlan még az osztályharcokkal teli korszakokban is. Az osztályelmélet ugyanis egyik fegyver a többi közt. Tetre és pedig bizonyos érdekeknek megfelelő tetre akar indítani és nem *igazat megismerni*. De hogy jó ide a logika? Mi szerepe lehetne ennek ebben a csatában? Ez a fegyver (ha ugyan azzá lehet tenni) azonban nagyon kétes értékű, mert itt – tudni is kellene. Ez nem szociológia és művészet-bölcselet, ahol hetet-havat össze lehet beszélni. Aki a fogalomról másokat tanítani akar, annak ennek a gyönyörű és az emberi ész büszkeségét tevő igazsággyűjteményről magának kell először alapos fogalmat szerezni.

Végül még meg kell azt is jegyeznem, hogy ez az egész elmélet nem P. találmánya, hanem Bergson francia filozófus műveiből való. Azzal a különbséggel, hogy Bergson az intuitio fogalmát sokkal tartalmasabb módon gondolja, mint azt P. értelmezte. *Vn.*

## Herczeg Ferenc Magyarországa.

Mulatságos regények, snájdig novellák, tirádás színdarabok után most politikai cikkek és szociológiai tanulmányok kerülnek ki Herczeg Ferencnek, a tegnapi Magyarország legnépszerűbb írójának a tolla alól és a bakfislányok fehér-kék unalmú lapja mellett most komoly képű társadalmi és politikai revuet szerkeszt. A szerény igényűek tapsolnak neki és az embernek eszébe jut a mindenképpen mélyebb, műveltebb Arany János, akit nagy lelki küzdelmek kínoztak, mikor arról volt szó, hogy el merje-e vállalni egy apró népies politikai lap szerkesztését. De Herczeg Ferencnek tapsolnak és ugyanazok tapsolnak neki, akik az ugyancsak mindenképpen mélyebb, műveltebb Jókai Mór politizálását mindig gúnyos lenézéssel mosolyogták, dilettánsnak kicsinyelték.

Igaz, hogy Arany János nemességgyűlölő, parasztpárti, igaz demokratikus politikája kockázatosabb, férfiasabb megállást követelt. Igaz, hogy Jókaiiban mindig maradt valami a márciusi ifjak radikalizmusából és friss liberalizmusából. Úgy kellett hát esnie, hogy Aranynek a radikális verseit és cikkeit kicsonkították a munkái közül, Jókait meg szelíd vállveregetéssel félretolták – de Herczeg Ferenc a nap politikusa. Őt komolyan veszik, neki szabad a maga meggyőződéseit megírnia, hiszen neki ugyanaz a meggyőződése, mint Tisza Istvánnak és Tisza István ma mindenfajta magyar reakciónak a látható feje.

Íme, így kívánja a magyar história ironiája. Tisza István tanyai műveltséggel művészetet: kritizál, Herczeg Ferenc huszártiszti tudással szociológiáról ír. És a Gyurkovics-fiúk és -leányok életének vidám, felületes, művészetben és mondanivalóban egyformában sekélyes krónikása most a mai magyar társadalmi és politikai élet krónikása akar lenni. A kártyastiklik, a szerelmi kalandoskák, a férjhezmenési problémák bontogatója most a magyar kultúra legfájóbb, legtöbb tudást, hozzáértést és elmélyedést kívánó problémáit bántja, bizgatja. És minden cikke egy-egy apológia a mai Magyarország mellett és egy-egy pamflet az új Magyarország ellen. Politikában, irodalomban, művészetben, szociológiában egyaránt a mai rend lándzsatoró lovagja. És minden megvetése, gunyja és bántása azok ellen fordul, akik nincsenek megnyugodva abban, ami ma történik ezen a földön nem tartják a mai magyar világot a minden lehető világok legjobbikának és a magyar dzsentrit az emberiség legkiválóbbra fejlett fajtájának.

Néhány apró vonást, igaz megfigyelést akarunk most idevetíteni éppen Herczegnek két legártatlanabb, legrózsaszínűbb, legpolitikátlanabb munkájából: *A Gyurkovics fiúk*-ból és a *Gyurka és Sándor* címűből. Néhány jószemű meglátást a mai Magyarországnak és a magyar dzsentrinek az életéből.

Ki akarják csapni az egyik Gyurkovics-fiút iskolából. De megjelenik az anyja a tanároknál. „Mint gyakorlatias észjárású asszony azonban látogatásának bejelentését nem névjegyek küldésével,

hanem egy fél disznó, tíz-tíz üveg aszúbor, egy-egy kis hordó siller és több zsíros bődön segítségével eszközölte.” Így jár iskolába a dzsenti-gyerek. És így tesz érettségit az egyik a nyilvánossági joggal ellátott magángimnázium segítségével: „A fiú elkeseredetten védekezett, képtelenségekkel és gorombaságokkal válaszolván a fel-tett kérdésekre – az erőszak mégis győzött és Gyurkovics Gézát érettnak nyilvánították.” A másik fiú érettségije még külömb. A felekezeti iskola érettségi biztosa főtisztelendő és nagyságos Gyurkovics Nektárusz, kolumbácsi címzetes prépost, a fiú nagybátyja, két napja az érettségi előtt megmondja az öccsének a kérdéseket: „Miután így sorra vették valamennyi tantárgyat, a főtisztelendő úr áldólag Gyurka fejére tette a kezét: – Olvasgasd ezeket, majd én addig megpróbálom, hátha kikönyöröghetem a Szent György különös pártfogását.”

Következik az élet második kényszerű lépése: a katonáskodás. De ettől is megszabadul a dzsenti-gyerek. „Az időközben özvegyé lett Gyurkovicsné szerencsésen kijárta, hogy Bandi fiát katonai szolgálatra képtelennek nyilvánítsák. A kommisszió nem tudott ellentállani a még mindig szép asszony lengő fátyolának és abban egyezett meg, hogy Gyurkovics András gyenge mellű. Mikor azonban a széles vállú fiatal medve nekivetközött és domború mellkasa, melyet a doktor megkopogtatott, olyanféle hangot adott, mint a rézkatlan, a viharedzett férfiak pirulva néztek össze. Szívbaja van, – mondja végre a legbátrabbik közülük.”

Lehányva magukról az iskola és a kaszárnya nyügét, következik a karrier-csinálás, a vagyonszerzés. És nincs finnyásság az eszközökben, nincs válogatás a hozzájuk vezető utakban.

Az egyik gavallér úr elszökteti egy altábornagy hisztérikus feleségét, hogy azután egy táviratban értesítse a nagyhatalmú férjét. E lovagi szolgálatért azután a gavallér hadnagyot főhadnaggyá nevezik ki, az öccsét meg vagyonhoz juttatják: „Bandi ugyanis nagyobb bérletet kapott a kalocsai érsekségtől és több katonai parancsnokság számára rendszeresen szállította a takarmányt, ami tudvalevően a szállítóra nézve csak kivételes esetekben jár veszteséggel. Kitudódott, hogy a szállítást – Géza közbenjárása – folytán Hetvicz altábornagy szerezte meg Bandinak.”

A másik gavallér úr már nem az altábornagynak, de a feleségének tesz szolgálatokat. Álnéven befurakodik az altábornagy családjába, bénává szúrja a fia karját, lakája a hisztérikus nő szeszélyeinek – hát mandátumot ajándékoz neki a kegyelmes asszony. Előbb egy szivartárcát akart neki adni, de aztán mégis a képviselőiséget szánta neki. És a következő levelet írja a jószágigazgatójának, aki egyben az ottani pártelnök is: „Kedves Kulcsár! Abból, hogy a maga vejét megválasszuk kécskai képviselőnek, nem lesz semmi. A maga vejének majd más valamit keresünk, kécskai képviselő pedig Gyurkovics Milán lesz, aki olyan ember, hogy mindenhez ért és mindenre jó. Akarom, hogy szép választást csináljanak neki, az embereknek pedig sok bort adjon, hogy kiabáljanak. Bandérium is legyen, sok zászló, fáklyásmenet

és aki a másik párttal szavaz, azt el kell csapni vagy el kell venni tőle a bérletet.”

A jelölt úr le is utazik a kerületébe.

„Ebédig a programbeszédére készült Milán, ebédnél azonban egy lelkiismeretbe vágó kérdésben kért felvilágosítást a pártelnöktől.

– Kérem, minő programmal léptettek fel engemet?

– Kormánypárti programmal ...”

Természetesen meg is választják. „Később a négyszázötven kécskai választó közül, aki sem szolgálati, sem bérleti viszonyban nem állott az uradalomhoz, tíz a bíráló bizottság előtt a választás megsemmisítését kérte ... A választást azonban nem lehetett megsemmisíteni, mivel a tíz aláíró közül az egyik – akinek a főságigazgató korcsmai jogot helyezett kilátásba – a bizottsági tárgyalás napján visszavonta aláírását.”

Így lesznek nálunk Herczeg szerint a képviselők, így választanak Magyarországon. De ilyen a könyvei tanúsága szerint a közigazgatás is.

De ez már egy harmadik Gyurkovics-fiú karrierje. „Gyurkát a tisztújításon megtették bajnai szolgabírónak. Ezt elsősorban Milán bátyja fáradozásának köszönhetné. A vármegyei bálon a képviselő ur, időt és fáradságot nem kímélve, hajnalig udvarolt a főispánénak. Még a kotillont is vele táncolta. Igen természetes, hogy a vármegye közönsége azután nem tagadhatta meg elismerését Gyurka kiváló adminisztratív tehetségétől.” így születnek a szolgabírák és így is igazgatják a megyét: „Ő főszolgabíró a délvidéken és a szorgalmas újságolvasók emlékezhettek a nevére a földosztómozgalmak idejéből, mikor a toloncolás terén kifejtett nagyszabású tevékenységével vonta magára az általános figyelmet. Egy pártonkívüli képviselő a belügyminiszterhez intézett interpellációjában akkoriban kifejezést is adott a Gyurkovics-féle tömeges eltoloncolási rendszer törvényes és opportunus voltával szemben táplált erős kételyeinek: Gyurka azonban provokálta a honatyát és mivel a párbajnál igen lovagiasan viselkedett, megnyerte ellenfelének rokonszenvét és senki azóta nem kételkedett benne, hogy korrekt tisztviselő.”

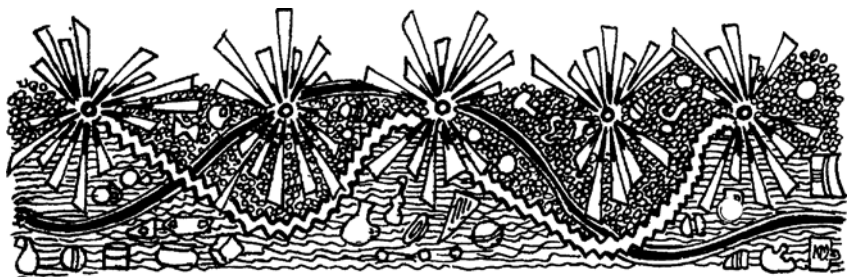
Íme a Herczeg Ferenc Magyarországa. Ebben az országban a tanárokat megvesztegetik, az érettségit mindenfajta panamával teszi a dzsentrifíú, a katonaságtól kiszabadítja az anyja összeköttetése, a szolgabíró a főispánné udvarlója kedvéért választják, a megyei tisztviselő párbajjal terrorizálja le a közigazgatás bírálóit, törvénytelen ségekkel zaklatja a parasztot, a katonai szállításokat szerelmi csirkefogásokért kapják, a kalocsai érsekségtől a kanonok rokon panamázza ki a földbérletet, a mandátumot szép asszonyok körül végzett lovagi szolgálatok jutalmául osztogatják. a könyv minden lapján nagy ivások, kártyázások, párbajkomédiák, csúf naplopások és kulturátlanságok.

Herczeg Ferenc mosolyog mindezen. Hát jól van, megértjük ezt a mosolygást, ezt a tréfás hangot és nem is vehetjük rossz



néven olyan embertől, aki a dzsentrhez akar tartozni és testi és lelki élete minden ízével a dzsentrhez alkalmazkodott. De neki sem szabad rossz néven vennie, ha mi felháborodunk ezen a Magyarországon, ha mi kivetni valót találunk ezeken az állapotokon. Hiszen mi látjuk e mosolygó esetek, választási, szolgabírói, barbár stiklik mögött a kép másik oldalát is. Látjuk azt a polgárságot, parasztságot, munkásságot, amelyiknek a hátán épül ez az egész kedélyes világ, amelyik ki van szolgáltatva e kedves urak és hölgyek megvetésének, durvaságának és zsákmányolásának. Látjuk a parasztot, aki elől elbérlik a földet; a civilt, akit véresre kaszabolnak; nemcsak a mandátumszerzés hőstettét veszszük észre, de a részeg, csendőrrrel, vesztegetéssel terrorizált választókat is; nemcsak a snájdig párbajhős szolgabírókat, de az üldözött „földosztó” földművesproletár életét is; nemcsak az egyéves önkéntességtől szabaduló úrfiút, de a három évig komiszbakasorban kínlódó parasztfiút is; nemcsak a zsíros katonai szállítást, de a szegény adózót is, aki kiizzadja ennek a „zsírosságát”; nemcsak a gimnázium „kultúráját”, hanem az iskola nélküli falukat, a tanító nélküli ezreket is. Meglátjuk nemcsak az ivások, kártyázások, párbajok lovagtörténeteit, hanem a nyomoruság, a kivándorlás, a nyombirtok drámáját is.

*Pogány József*



## TÁRSADALMI KÉRDÉSEK.

### Az egyke körül.

Annak a tollharcnak, amelyet agrárius részről újabban az egyke körüi indítottak, első látszatra csak annyi köze van a tudományhoz, a napi kérdések és érdekek fölé emelkedő igazságok és törvények rendszeréhez, hogy a kissé zavaros és elhasznált jelszavak közé itt-ott egy kevés ambiciózus nemzetgazdaságtani terminológia, sőt néhány nemzetgazdaságtani tételként fogalmazott állítás is becsúszott.

Ez nem újság, az Omge írói nem kényesek érveik megválogatásában és szükség esetén a tudományos öltözetet sem vetik meg, felhasználva egyes nemzetgazdasági tételnek hajlítható, sőt csavarhatóságát. Követelései: a neomalthuzianisták vízen és szárazon való üldözése, a magzatelhajtás szigorúbb büntetése, az óvszerek árusításának tilalma, a termékeny családapák és családanyák jutalmazása vagy még inkább a gyermektelenek kérlelhetetlen megadóztatása és más hasonló szociálpolitikai reform. Rendben van. És ezzel a tudomány nyugodtan napirendre is térhetne az egész ügy felett, átutalva azt a politikai próbálkozások és csete-paték körébe.

Ezúttal azonban mégsem áll egészen így a dolog. Eltekintve attól, hogy a népesedési kérdés egyike a legfontosabb társadalmi és tudományos problémáknak, sőt pl. Kovács Gábor, a kérdés legalaposabb magyar ismerője, egyenesen a nemzetgazdaságtan kiinduló pontjának tekinti: a tudomány még ezen nyilvánvalóan reakciós jellegű egykeellenes akció érveit sem intézheti el egy fölényes kezlegyintéssel. Itt csak részben állunk közönséges tudatlansággal szemben, részben raffinált és tendenciózus tudományos csalással van dolgunk. Az egyes érvek között sok a kétségkívül igaz, vagy tudományosan igazolható. Az érvek összessége mégis tévesen beállított, hibás képet ad. Ennek pedig oka a következő:

A népesedés szerfelett komplex jelenség. A népesség változásának okai és következményei igen sok tényezőtől függnék. E tényezők közül némelyek szabadon érvényesülnek, mások egyensúlyozzák egymást, ismét mások erősebbektől elnyomva, semmiféle észre-

vehető hatást nem fejthetnek ki, habár kétségtelenül megvannak. Hogy világosan láthassunk, az összes tényezők mérlegelésére van szükség. Ha egy tényezőt elhallgatunk, a mérleg a másik oldalra billen, s az eredmény hamis. Könnyebb érthetőség kedvéért nézzünk egy hasonló esetet a büntetőjog egy már tisztázott területén. Ma már vitán kívül áll például az, hogy a büntett számos különböző társadalmi és pszicho-fizikai tényező eredője. Ha most valaki ezek közül csak néhányat emel ki, például a szegénységet és alkoholizmust, azt a következtetést vonja le, hogy a büntetés megszüntethető a mai helytelen gazdasági rend megváltoztatásával, vagy megfordítva: hivatkozással az átöröklés óriási fontosságára, azt állítja, hogy megszüntethető gazdasági reformok nélkül is, bizonyos eugenikai beavatkozással: az meghamisította a problémát.

Az egykekérdésnél ilyenfajta műveleteknek még tágabb tere nyílik. Mert míg a büntettnek csak okai és megakadályozásának módjai körül foroghat fenn nézeteltérés, de megakadályozásának szükségessége bizonyos, addig a népességszaporodás korlátozásának nemcsak motívumai, hanem gazdasági következményei is igen bonyolultak és vitásak. Így lehet azután statisztikai adatokból, tényekből és helyes megfigyelésekből a leghasznosabb eredményeket kihozni. És talán felesleges hangsúlyozni, hogy az az eredmény, amelyet a nagybirtokosság írói kutatásaikból kifacsarnak, nem a munkásságra és nem is a tudományra hasznos. Malthuzianisták voltak, amíg Malthus tana új jelszót jelentett a szocializmus ellen és igazolhatta a gabonaárak drágaságát. Meggyőződést cseréltek, amikor a neomalthuzianista propaganda veszélyessé kezdett válni a munkabérek alacsonyságára. Önzésnek és erkölcsi züllésnek látják a dunántúli nép elővigyázatosságát s megfelelnek arról, hogy az őket körülölelő latifundiumok nyomása lehetetlenné teszi terjeszkedésüket, hivatkoznak népesebb országok nagyobb gazdaságára s elhallgatják a népesség megélhetési lehetőségének a termelés fokától való szoros függését. Kétségbe vonják a Közegészségügyi Tanács illetékességét ezen „társadalmi, sőt politikai” kérdésben óvatosan kikerülve a kérdés számos közegészségügyi vonatkozását: íme az egykeellenes akció tudományos bázisának bravúros technikája. E rövid cikknek nem lehet célja a népesedés lényegének vizsgálatába bocsátkozni. E kérdésre lapunk különben is még többször vissza fog térni. Itt csak a fentieket kívánjuk kissé megvilágítani néhány oly nézőpont megállapításával, amelyek az agrártábor állásfoglalását és hevességét megmagyarázzák.

Nem szenvedhet kétséget, hogy a népességnek bizonyos fokú sűrűsége nélkülözhetetlen előfeltétele a termelés, de különösen az ipar produktívitasának. A termelés a piac nagysága szerint igazodik, nagy piacot pedig csak sűrű lakosság teremthet. Tér és időbeli munkamegosztás csak nagy piacon lehetséges. A termeléshez és az áruknak a fogyasztóhoz való juttatásához költséges gazdasági berendezkedések szükségesek. Erre pedig gyér lakosságú ország nem képes, részint tőke híján, részint pedig azért, mert költséges beruházás kevés ember számára nem fizeti ki magát.

Így pl. Szibéria a maga gyér lakosságával soha sem építhetett volna vasutat; a tranzszibériai vasút tényleg Európa feleslegén és Európa szükségleteinek fedezésére épült.

Másrészt azonban elvitázhatatlan igazsága Malthus tanának, hogy a népesség könnyen szaporodhatok az élelmiszerek határain túl. Ha a tápszereknek számtani, a népességnek pedig mértani arányban való növekvése nem is fejezi ki pontosan a valóságot, a *tendencia* a túlszaporodásra kétségtelenül megvan. Igaz, hogy ez a tendencia még nem jelent tényleges túlszaporodást, de jelenthet. És az emberek túl nagy száma halomra döntheti a legideálisabb társadalmi rend összes előnyeit. Alacsonyabb fejlettségi fokon álló országokban pedig különösen termelési eszközök és a javak egyenlőtlen megoszlásánál könnyen *viszonylagos túlnépesedés* következhetik be, amikor a föld eltarthatná ugyan az egész lakosságot, de az adott viszonyok megakadályozzák a termelékenység fokozását s a termékek legnagyobb részét kiváltságos osztályok maguknak foglalják le. Így a lakosság egyrésze kénytelen kivándorolni, vagy a családalapítástól tartózkodni.

A népesség számának korlátok nélküli növekvése elsősorban militarista és kapitalista érdek. A fegyveres békének katonákra van szüksége és ebből a szempontból nem fontos a besorozottak erkölcsi és anyagi jóléte. A népesség csökkenése valószínűtlenné teszi és megnehezíti a háborút. A militarista célzat átviláglik a neomalthuzianizmus ellenfeleinek minden ténykedésén. Jellemző például, hogy a francia nép számának sztagnálásán kesergők állandóan a „*vértelenül elvesztett hadtesteket*” siratják.

A hadsereg a kapitalizmus szerve s így a nagy szaporodás közvetve a kapitalizmusra is fontos. De fontos közvetlenül magára a kapitalista gazdálkodásra is. A tőkének szüksége van munkanélküliekre, akik állandóan lenyomják a munkabéreket. Ezek képezik az ipari tartaléksereget, marxi terminológiával a *Reservearmee*-t. A kapitalizmus mindig új és új piacokat hódít. Ilyenkor a készletben álló tartaléksereg odaözönlik és tömeges s ami fő, olcsó munkaerőt nyújt. Ha még ehhez a fogyasztók számának fontosságát hozzávesszük, megérthetjük, hogy miért viselik a felsőbb osztályok annyira szívükön a nép szaporodásának ügyét.

Ha valamely országtól a túlnépesedés réme még messze jár és inkább az elnéptelenedés veszedelme fenyegeti, úgy ennek megállítására vagy legalább enyhítésére számos eszköz kínálkozik. Itt van mindenekelőtt a csecsemőhalálozás csökkentése közegészségügyi és szociális intézkedésekkel. Ugyanily módon az életkor határa is magasabbra tolható ki. Józan és okos szociálpolitikai reformokkal sikeresen lehet harcba szállni a tüdővész és egyéb nyomorbetegség mértéktelen pusztítása ellen. Szekularizációval s a kötött birtokok felszabadításával a kivándorlás apasztható. Legerőszakosabb és leghaszontalanabb mindenesetre az egyke elleni küzdelem. Igaz, hogy a legolcsóbb. És ez fontos szempont azoknál, akiknél nem lelkiismereti kérdés, ha akciójuk eredménye a nemi betegségek, a gyermekhalandóság és a nyomor emelkedése.

A neomalthuzianizmus elleni küzdelem képmutató voltára jellemző, hogy fegyvertárunkban nem utolsó helyet foglal el az erkölcsre való hivatkozás. A fogamzás megakadályozása erkölcstelen, mert természetellenes, mert lealacsonyítja a női méltóságot, mert ellenkezik a bibliával és mert hazafiatlan. Erre a további magyarázatnak tág teret nyújtó indokolásra kár azzal visszavágni, hogy sokkal erkölcstelenebb, mint gyermekeket nemzeni, ha tisztességes ellátásuk és neveletésük nincs biztosítva. Az erkölcs szerepe mindjárt kétséssé válik ebben az ügyben, ha azok hivatkoznak rá, akik a neomalthuzianizmus gyakorlatának nemcsak megalapítói voltak, de ma is legbuzgóbb követői.

Tudvalévő, hogy Malthus tanának úgy elméleti tételei, mint gyakorlati konklúziói a gazdagabb s elsősorban a birtokososztályokból indultak ki s erkölcsi aggályaik csak akkor támadtak fel, amikor az alsóbb osztályok is követni kezdték példájukat. 1907-ben Paris szegény kerületeiben 291 születés esett 10.000 emberre, míg a gazdag kerületekben csak 211. Ugyanekkor Berlinben a legszegényebb kerület születési arányszáma 440 volt, a leggazdagabb kerületé pedig csak 205.

És bár ezek anyagi ereje inkább megengedné több gyermek felnevelését, az ő cselekményüket nem vonhatjuk erkölcsi megítélés alá. Az erkölcs nem metafizika s a szaporodás kérdésének erkölcsi nézőpontból való vizsgálata metafizikai kísérlet. Az egyén részéről nem a szexuális vonatkozások, hanem a standard of life fentartására irányuló oly momentumok irányadók, a melyek párhuzamosan a nő nagyobb függetlenítésére, életbiztosításra, vagy egyéb elővigyázati intézkedésre vezetnek s kívül esnek az erkölcs területén. A társadalom szempontjából pedig kívánatos a népesedésnek adott gazdasági viszonyok szerint az egész lakosság érdekeit kielégítő szabályozása, de az erkölcshez nincs több köze, mint a szabadkereskedelem és a védvámrendszer, vagy a szarvasmarhalétszám szaporítása problémájának.

*Fazekas Sándor.*

**Álszekularizáció.** Az állandó, szünni nem akaró kivándorlás és a magyar nép mindinkább növekvő elégedetlensége kényszerítő erővel dokumentálják, hogy a magyar problémák legnagyobbikának, a magyar agrárkérdésnek megoldása többé el nem odázható. A földbirtok-eloszláson sürgősen változtatni kell; s minthogy a magyar nagybirtokosság a maga ezerholdjait feláldozni nem hajlandó, eddigi legbensőbb barátja, legerősebb támogatója ellen fordul s azzal a nagy tervvel foglalkozik, hogy a maga hatalmi pozíciójának megmentésére a papság két és fél millió hold földjét dobja oda a föld után áhító, kielégítést követelő tömegnek. Serényi miniszter meg akarja csinálni a szekularizációt; s ezzel életre keltette egy magyar mágnásnak, a magyar agrárius mozgalom egyik fővezérének másfél évtized óta, a magyar agrár-szocialista lázadások megszűnése óta nyugvó tervét, mely az egyházi birtokok felosztása útján akarta kielégíteni a tömeg földéhségét s a magyar nagybirtokosságot az egyház feláldozásával akarta megmenteni az agrár- szocializmus veszedelmétől.

Örömmel fogadunk minden olyan tervet, melynek célja a magyar föld produktivitásának növelése, a magyar nép jólétének emelése s a nincsetlenek anyagi meg-

erősítése, örömmel kellene fogadnunk Serényi miniszter szekularizációs terveit is, ha a már eddig nyilvánosságra jutott adatok be nem igazolták volna a régi mondást: Timeo Danaos etiam si dona ferentes! A nyilvánosságra került adatok szerint a szekularizációs kísérlet csak a reakció erejét fogja fokozni.

A szekularizációt ugyanis kis parasztbérletek útján kísérelik meg. Ezen parasztbérletek szervezésére már a közel jövőben állami támogatással egy új agrárius bank létesül, melynek élén a nagybirtokosok érdekeit szolgáló magyar agrárius mozgalom vezéralakjai állanak. Tehát az újdonsült parasztbérlők rögtön a magyar nagybirtokosság gyámsága alá kerülnek, ki lesznek szolgáltatva a valláserkölcösös reakciónak, hogy hűséges szolgáló legyenek annak a politikának, amelynek célja a magas gabonavám, az olcsó munkabér, az ázsiai szociálpolitika és a magyar parasztság tudatlanságának fentartása. Éhez a szellemi kizsákmányoláshoz előreláthatólag a legteljesebb anyagi kizsákmányolás járul. A minden merkantilista tevékenységet megvető magyar agráriusok ugyanis nyilvánvalóan nem szerelemből, hanem jól felfogott üzleti érdekből fogják elvállalni a kisbérletek szervezését és egészen bizonyos, hogy éhez a művelthez azért szerzik meg az állam támogatását, hogy profitvágyukat még jobban kielégíthessék. Az angol nagybirtokosok írországi kisbérletei elrettentő példái annak, micsoda kizsákmányolást lehet végezvinni a kisbirtokbérletek formájában. De hogy a magyar nagybirtokosságnak egyéb aprópénzre felváltható céljai is vannak a készülő szekularizációval, az is bizonyítja, hogy a nyilvánosságra került hírek szerint a papi birtok jelentékeny részét középbirtokok számára akarják lefoglalni. Aki a magyar gazdaságpolitikát ismeri, az tudja, hogy minden, ami Magyarországon a középosztály megmentésével, a középbirtokok szaporításával jár, az nem egyéb, mint a Nemzeti Kaszinó letört kártyásainak és a saját élhétlensége folytán tönkrement zsentrinek az adózó nép filléreire való felsegítése.

A készülő álszekularizáció ahelyett, hogy végre elvenné az állam tulajdonát alkotó papi birtokokat az egyháztól, csak a papság anyagi hatalmát fogja erősíteni. Az egyházi gazdálkodás mai ázsiai rendszere mellett ugyanis az egyházi birtokok semmit sem jövedelmeznek. Ha azokat bérbé adják, az egyházi jövedelmek óriási mértékben fognak szaporodni és kilátásunk van arra, hogy a magyar föld produktivitásának egész emelkedése csak az egyház feneketlen pénzeszsákját fogja gazdagítani. Ha mindehhez hozzávesszük azt, hogy a kormány ellenőrzése mellett működő agrárbank kisbirtokos bérlői a nyílt szavazás mai rendszere mellett a mindenkori kormányok hűséges szolgálóit is szaporítják, akkor azt hisszük egészen nyilvánvaló, hogy az álszekularizáció, amelyet Serényi miniszter megvalósítani szeretne, Magyarország haladása szempontjából feltétlenül kárhuzatos és csak a reakció hatalmát erősítheti.

*Bosnyák Béla.*

**A magyar tudomány veszedelme.** A Budapesti Hírlap április 2-iki vezércikkében a magyar tudományos produkció sekély- és csekélyiségeért a nyomdász-bérek emelkedését, a könyv termelési költségeinek állítólagos megdrágulását okozza. A B. H. az ország egyik legnagyobb nyomdavállalatának tulajdonosa; ha valakinek, úgy neki illene és kellene tudnia, hogy semmiféle iparágban a technika s találmány annyi leleménnyel és fölöslegessé emberi munkát nem tett s nem kompenzálja oly fillérmennyi pontossággal azt a kevéssé béremelést, melylyel a megélhetés gyors drágulását (aminek megint csak a B. H. lehet megmondója) egyensúlyozta. És különösen hamis és hazug ez az elmélet, mely a termelés drágulását a béremelkedéssel magyarázza, a kiadói üzletre és könyvtermelésre alkalmazva, mert az egyes könyv előállítására attól függ,

hogyanak marad akár száz, akár százezer példányt produkálnak egy munkából, hány példányon oszlanak meg, mekkora hányaduk esik egy-egy könyvre. A sok példányszámban megjelenő munka mindig olcsóbb, s a könyvfogyasztás emelkedésével egyre olcsóbbodik, még ha az üzemi költségek abszolút nagysága emelkedett volna is.

A példányszám nagysága meg az olvasó közönség nagyságától függ, s a gondolat-sorban ide érve állíthatjuk: hogy egy ország se, a magyar társadalom egyetlen rétege se áldoz jövedelméből oly nagy hányadot a könyvvásárlásra, mint éppen az az ország, melynek jövedelmét s vásárlóképességét a béremelkedés gyarapítja. Mutasson a B. H. még tudományos publikációkat, melyek oly rövid idő alatt oly óriási példányszámban keltek volna el, mint Szabó Ervin: Marx és Engels válogatott művei, mint Kautsky: Marx gazdasági tanai, Harkányi Ede Babonák ellen-je, Grünwald Béla Új Magyarország-ja, Acsádi Ignác Jobbágyság története, vagy Ignotus Olvasás közben-je. Mutasson tudós folyóiratot, melynek akkora lenne az olvasó közönsége, mint a Huszadik Századé és Szocializmúsé, vagy tudományos felolvasásokat, melyet olyan falatkifeszítő tömeg látogatna, mint a Társadalomtudományi Társaság, a Szabad Iskola, a Galilei kör és a szakszervezetek előadásait. Nem szólok a népies pamflettekről és az agitációs füzetekről, csak komolyát és nehezét említem, mely időt és fáradságot követel attól, ki megérteni és megtanulni akarja. És ezt az irodalmat, mely példányszámban páratlan a magyar tudományos irodalomban, a munkások táplálják, fejlesztik s teszik olcsóvá előállításukat munkabecsükkal és emelkedésével, melytől a B. H. a magyar kultúrát félti. Ez irodalom kiadói nem panaszoznak föl és nem is tehetik a munkabérek emelkedését, melynek köszönhetik piacuk szélesedését, mely sokszorosan visszatérítik amivel a bérfizetésnél többet fizettek.

Mutasson példát és analógiát a B. H. – s ha nem tud és nem is tudhat, akkor meg fogja engedni, hogy azt állítsam: hogy ami tudományos irodalom az utolsó évtizedben szubvenciók, állami vásárlások nélkül Magyarországon a maga erejéből fönnállott és elterjedt, az mind a magyar radikalizmus és szocializmus produkálása, melyet a radikálisok és munkások fogyasztottak el. Oly fényes cikkek heverték olvasatlanul éveken át, mint Grünwald és Acsádi munkái, míg a munkásság észre nem vette és szét nem kapkodta.

Ezen kívül Magyarországon még egy fajta tudományos irodalom van: a szubventionált irodalom, amely természetesen megsínyli a béremelkedést. Az olyan könyvkiadónak és Írónak szükségképpen tönkre kell mennie a béremelkedések nyomása alatt, amely nem könyvet produkál, hanem szubvencióra való jogcímet, amely nem könyvet árul, hanem költségvetés-piacokat. Ezen az irodalmon, magunk is megengedjük, nem segíthetne a nagy példányszám és értjük, ha igen fanyar képet vág az ilyen propozícióra. Mert ebben az üzletben, a szubvenció-iparban, szemben minden más tisztességes kiadó vállalkozással, a példányszám gyarapítása nem emeli a jövedelmet – a szubvenciót, de emeli a kiadásokat. Kevés példányszám, kicsi költségek – és nagy szubvenció – ez az üzleti elve annak a tudománynak, melyet a B. H. képvisel, s erre felé igazán nem vezet más út, csak bérleszorítás.

*B. I.*

Földes Bélának egy kétkötetes munkáját adta ki az Akadémia, még a nála is szokatlan tudományos könnyelműséggel. A mű a szocializmusról szól és a Budapesti Hírlap és a Pester Lloyd vezércikkben, a Neue Freie Presse budapesti tárcában, sőt még a Jung-Ungarn is megírta róla, hogy kiváló alkotás. Ezzel szemben meg kell állapítani, hogy a kitűnő kompilátornak új könyve teljesen sikertelenül és hihetetlen irodalmi lelkiismeretlenséggel van összeeskábálva. Népszerűsítő munka semmi esetre

sem, mert hátborzongatóan rossz és elképzelhetetlenül magyartalan stílusa lehetetlenné teszi a végig olvasását, tudományos értéke nincsen, mert fölszínes, konfuzus, összevissza munka. A munkásmozgalom újabb fejlődése úgyszólván ismeretlen terület előtte. *A révizionizmus vagy reformizmus és új-kantianizmus* című fejezetre a két kötefből összesen alig 6 lap, a *szindikalizmusra* azonban már majdnem 8 lap jut. A sovány bibliográfia a magyar irodalomból csak Farkas Pál és Földes Béla munkáját ismeri. Használhatatlan könyv. (Sz-úr.)

**A szociáldemokrata párt idei kongresszusán** is erősen kritizálták a küldöttek a pártvezetőség munkáját. A bírálat évről-évre mind tartalmasabb lesz és a helyi lokalpatriotisztikus sérelmek mind kisebb számban hangzanak fel a kongresszus tárgyalásain. Mindenképpen a legérdekesebb s legjelentősebb momentuma volt a kongresszusnak az a határozat, mely az általános választójog érdekében a Justh-párttal való együttműködést mondja ki. Egészen bizonyos, hogy az antiparlamentáris irány kis számú magyar hívenél nem talál ez a határozat szimpatikus fogadásra. És eltérést jelent ez a szigorú marxi koncepciótól, mely egy polgári párttal való együttműködést nem tarthat a munkásosztály érdekében állónak. A politika azonban mindenfelé a világon arra kényszeríti a szociáldemokrata pártokat, hogy az átmeneti programm némely pontjának megvalósítására a polgárság segítségét meg ne vessék. Aminthogy eredményes parlamenti működés koncessziók és megegyezések nélkül nem lehetséges. A magyarországi párt is az általános választójogért való küzdelem megindulása óta bevezett a jövőndő parlamenti karrierek vizeibe és nem véletlen, hogy éppen újabban hangzanak fel elkeseredett panaszok egyes vezető emberek állítólagos burzsoá életmódja, némely polgári illedelmi szabályoknak, a puritán proletárerkölcsökkel össze nem egyeztethető túlságos tisztelete miatt. Érdekes volt az agrárprogramm vitája is. Agrárprogramm még nincsen. De úgy látszik, égető szükség sincsen még rá. Az erős földmunkásmozgalom majd megteremti a maga agrárprogramját. (Sz-úr.)

**A finn nemzet** hősiességgel védelmezte szabadságát és függetlenségét s ebben hasonló messze élő fajrokonára, a lovagias magyar nemzetre. A magyar nemzet sajtója rokonérzésének több alkalommal kifejezést is adott. De a finn parlamentet általános és nőkre is kiterjedő szavazati jog alapján választják, az ezer tő országában nincsenek analfabéták és a szocializmust nem tartják nemzeti veszedelemnek. Ebben tehát a testvérek nem hasonlítanak egymásra. Ugyanabban az időben, amikor Magyarországon az Omge a gyermeklétszám szaporítása érdekében súlyosbítani kívánta a magzatelhajtás büntetését, a finn parlament elé is terjesztettek egy javaslatot. A finn büntetőtörvénykönyv 22-ik fejezete drákói szigorral sújtja a gyermekgyilkosságot, körülbelül olyanval, aminőt az Omge szeretne a magzatelhajtásra: 2-10 évi *fegy-házzal*. A javaslat ezt leszállítja 3 hótól 4 évig terjedő fogházra és csak abban az esetben bünteti, ha bebizonyítható, hogy az anya a tett elkövetésekor teljes öntudatánál volt. Aki tudja, hogy mit jelent a bizonyítás terhének a beszámíthatatlanságról a beszámíthatóságra való áttolása, a büntetési tételnek ily nagymérvű enyhítése mellett, az teljesen tisztában lesz a javaslat szellemével és intencióival. A javaslat indokolásának lényege: a gyermekgyilkosság nem az anyának, hanem a kapitalista társadalomnak a bűne. Az anya, amikor gyermekét megöli, súlyos morális kényszer alatt cselekszik s tettéért legtöbbször nem felelős. Szerencse, hogy Finnország olyan messze van Magyarországhoz, hogy alapjában véve semmi közünk sincs hozzá s még a rossz példától sem kell félnünk, mert különben rokonság ide, rokonság oda, a lovagias magyar nemzet sajtója ugyancsak megmondta volna véleményét finn testvéreiről. (-kas.)





## TERMÉSZETTUDOMÁNY.

„Természettudományi ismeretek  
a helyes világnézet alapjai.”

Minden véleményünket, gondolatunkat és állásfoglalásunkat egy-néhány általános elv irányítja. Az emberi gondolkozás természetéhez tartozik, hogy egyszer néhány irányító elvet – például az embernek a természethez való viszonyára vagy a fizikai és pszichikai jelenségek összefüggésére vonatkozólag és így tovább – magáévá tesz és azután az egyes felmerülő esetekben ezeket öntudatlanul alkalmazza.

Ezeknek az elveknek az összesége alkotja *világnézetünket*. Bármely kérdésben való állásfoglalásunk helyessége tehát nagy mértékben függ attól, hogy világnézetünk elvei helyesek-e s ez teszi a világnézet kérdését a szabadgondolkodó mozgalom szempontjából oly nagy fontosságúvá.

Azok az alapvető, nagy kérdések, melyekre a világnézetünket tevő általános elvek vonatkoznak, *természettudományiak*. Csak természettudományi módszerrel közelíthetők meg s csak a természettudományok által adott feleletek lehetnek rájuk nézve helyesek. Ez a megfontolás ad jogot arra, hogy a vallásos képzetek egész rendszerét a helytelenül alkotott ítéletek közé soroljuk s ez egyúttal a megdönthetetlen alapja a *természettudományi világnézetnek*. Erre a megismerésre azonban csak a természet objektív megfigyelésén s a természettudományok törvényeinek ismeretén nevelődött gondolkozás képes eljutni. Feladataink egyik legfontosabbikának ezért a természettudományi ismeretek tanítását s a természetudományi gondolkozás nevelését tekintjük. Ezek a legerősebb s hozzánk legméltóbb fegyverek, nemcsak a vallási, de közvetve minden egyéb előítélet elleni küzdelemben s egyúttal ezek tartják gondolkozásunkat és cselekvésünket legmegbízhatóbban a társadalmi haladás irányában.

## Programmunk.

Midőn e rovatban a természettudományi ismeretek terjesztésére vállalkozunk, feladatunk legnagyobb nehézségét abban látjuk, hogy a természettudományi kérdések iránt való érdeklődés nem foglalja el az őt megillető helyet az emberek gondolkozásában.

Hasznosnak, szépnek sokan mondják a természettudományokat, de csak nagyon kevesen vannak, akik tanulni szeretik és tanulják. Furcsa jelenség és érdemes az okát keresni, ha meggondoljuk, hogy távoleső és jelentéktelen ismeretek szerzésére mennyi energiát, ambíciót pazarolnak az emberek, ugyanazok az emberek, akik nem törődnek azzal, hogy értelmetlenül állnak szemben a *természettel*, amelynek egyszerű jelenségei és nagyszerű összefüggései *minden nap* újra meg újra megalázzák az *értelmet*, mert nem értik őket.

Valóban, azt kell hinnünk, hogy a tudatlanság fájdalját – mert végre is fejlett intellektusú ember számára bántó érzés az, lépten-nyomon megértés nélkül állni – azért viselik el az emberek, mert talán unalmas, érdektelen ismeretekről van szó.

De tegyünk egy kísérletet: magyarázzunk egy kis fiúnak, akinek természetes érdeklődését még nem rontotta meg az iskola, a Föld forgásáról és keringéséről, vagy testünk belső szerkezetéről, a víz körforgásáról vagy pláne a Röntgen-sugarakról, amelyek keresztülhatolnak a testeken, madarak és pillangók mimieri példáiról, amelyek szakasztott olyanok, mint a falevél vagy a haraszt, állatok létért való küzdelméről, – szinte megbánjuk, hogy elkezdtük, annyi kíváncsi kérdéssel és okoskodással fogja bizonyítani érdeklődését. Vagy ha nincs módunkban kísérletezni, gondoljuk el eddigi tapasztalataink alapján, hogy mi az értelme annak, ha valamire azt mondjuk: „érdekes!” Azt fogjuk találni, hogy az a *várásunk* a leglényegesebb benne, amelylyel attól a dologtól felvilágosítást várunk bennünk régóta lappangó kérdésekre, vagy összefüggést várunk elménkben zavarosan szétszórt ismeretek között. Nos, a legtöbb felmerült s azután elfeledett kérdésünk, a legtöbb rendszertelenül felhalmozott ismeretünk természettudományi. Természettudományi ismeretektől várhatnók legjobban a kielégített érdeklődés nyugodtságérzését és a tisztafejűség biztosságát; – s az energia megmaradásának törvényét még sem mondják „érdekesnek”.

Mert megromlott a mi természetes érdeklődésünk. Mert kis-korunk óta nem kaptunk érthető feleletet száz meg száz feltett kérdésünkre. Mert nemhogy nevelték volna, hanem letörték tudásvágyunkat, mondván, hogy a dolgok nem érthetők, emberi elme számára nem felfoghatók. Mert érthetetlen és értelmetlen vallási tanításokat erőltettek ránk s ezáltal megfosztottak értelmünkben való bizásunktól. Mert jelentéktelen történelmi, nyelvtani, irodalmi és egyéb jelenségekre terelték mesterségesen a figyelmünket. Mert a természettudományoknak, amennyiben tanították, nem nagyszerű törvényszerűségeit, hanem lélektelen részletecskéit, adatait tanították: ezért nem „érdekesek” a természettudományok.

Mi azonban, amikor lapunkban külön rovatot nyitunk a természettudománynak, abból indulunk ki, hogy nemcsak szükségeset és hasznosat, hanem érdekeset is fogunk nyújtani, mert a mi szempontjaink egybeesnek az érdekesség szempontjaival; hisszük, hogy nem kell mindig külön hangsúlyoznunk, hogy milyen átalakító hatással van egész világnézetünkre a *fejlődéstan* vagy mennyire élessé és biztossá teszik szemléletünket a *fizikai és kémiai alaptételek ismerete*, hogy mennyire méltó hozzánk figyelemmel kíséreni a tudomány gyönyörű *küzdelmét a természet meghódításáért*, vagy hogy a *lélektan* és az *élettan* alapigazságai tévedéseinket magunkról és másokról mennyire megtisztítják, hogy a *természettudományi kutatás módszerének* megértése mennyire objektívvá és megértővé tehet bennünket a gondolkodás” minden más terén. Meggyőződésünk, hogy mindaz, ami ezeket a célokat szolgálja, helyesen és érthetően elmondva, egyúttal a legnagyobb fokban *érdekes* is s ezért legfőbb célunk ebben a rovatban érdekeset nyújtani olvasóinknak. Ok hivatottak megállapítani, mennyire sikerül ez nekünk.

*Strophantus.*

## A fejlődés mechanikája.

Egy új tudományról lesz az alábbiakban szó, a biológiai tudományok egy új ágáról, mely meglepő eredményeinél, problémáinak újszerű beállításánál s messzeterjedő vonatkozásainál fogva egyaránt megérdemli figyelmünket.

Az alakképződésnek, az élő anyag szerveződésének általános törvényeivel foglalkozik a fejlődés mechanikája. A fejlődés tényeit elemibb jelenségekre igyekszik visszavezetni s egyszerű természeti törvényekkel való megmagyarázására törekszik azoknak a bonyolult folyamatoknak, melyek az egyes élőlény formai kialakulására vezetnek.

A nemzés, a szaporodás s a fejlődés kérdései nemcsak a gyermeki kíváncsiság s a laikus érdeklődés számára, hanem úgyszólván a legutóbbi időkig a tudomány problémái között is megoldhatatlan rejtélyekként szerepeltek. Behatóbb tanulmányozásuk egyáltalában csak azóta vált lehetségessé, amióta az élettudományok eljutottak a *sejt* megismeréséhez. A fejlődéstan kérdéseivel való foglalkozásnak szükséges feltétele tehát, hogy tisztában legyünk a sejt fogalmával és jelentőségével.

A sejt fogalma elválaszthatatlan az élőlény fogalmától. Bármely élőlény bármely szervét, ha nagyítóval vizsgáljuk, azt találjuk, hogy anyaga nem folytonos, egynemű, hanem részekre osztott, apró, gömbölyű, sokszögletes vagy másféle alakú igen kicsiny részekre, melyek nagy számban egymás mellé sorakozva alkotják az illető szervet. Az élő anyag e parányi cseppjeit nevezzük sejteknek. A sejt teste – a sejtplazma – fehérjenemű és más bonyolult vegyületek félfolyékony halmaza s minden sejtben van egy még bonyolultabb vegyületekből álló tömörültebb központi részecske

– a sejtmag. Az összes élőlények teste, a legalacsonyabb rendű éktől a legbonyolultabb szervezetűekig, ilyen egyszerű részecskékből, különböző alakú és nagyságú sejteknek különbözőképp elrendezett csoportjaiból áll, sőt vannak olyan élőlények is, melyek testét egyetlen egy sejt alkotja.

Ez összefüggések tisztázódása a múlt század közepére esik s ezt csakhamar követte a sejtek fejlődéstani jelentőségének felismerése: *fejlődése kezdetén minden élőlény egyetlenegy sejtből, az u. n. petesejtből áll.* Ez a felfedezés minden addigi zavaros és misztikus felfogással szemben szilárd alapot adott a fejlődéstannak. A fejlődésben többé nem láttak egyebet, mint bonyolult sejt szaporodási folyamatok sorozatát és a tudománynak akkor rendelkezésére álló minden eszközeivel és módszerével hozzáfogtak amaz átalakulások tanulmányozásához, melyek útján a petesejtből fokonként kialakul az új élőlény.

Tisztázódott mindenekelőtt, hogy a termékenyítési aktus azt a célt szolgálja, hogy a hím ivarsejt, az ondósejt eljusson a női ivarsejthez, a petesejthez s hogy a megtermékenyítés lényege az a csak nagyítóval megfigyelhető folyamat,<sup>1</sup> midőn a kétféle ivarsejt egy sejtté olvad össze (tulajdonképp csak a két sejtmag egyesül, mert az ondósejtnak csak a magja jut be a petesejtbe). Ezzel kezdődik meg az új lény fejlődése.

A megtermékenyített petesejt gyors szaporodásnak indul. Előbb két részre oszlik, e két új sejt ismét két részre s így tovább, végre egy csupa egyforma sejtből álló, gömbölyű halmaz keletkezik. A fejlődés ez első stádiumát *barázdálódásnak* hívjuk. Az eddig differenciálatlan sejthalmaz sejtszelei között ezután különbségek kezdenek fellépni s megindul a *csiralemez-képződés* folyamata. A folyton szaporodó sejtek három rétegbe rendeződnek el, ezek az úgynevezett csiralemezek, melyek közül a külsőből a kültakaró és az idegrendszer, a belsőből a bélcsatorna és a többi belső szervek, a közbülsőből pedig az izmok, a csontok és a többi támasztó szövetek fejlődnek. Az egyes rétegekbe tartozó, kezdetben még egyforma sejtek kezdenek mindinkább olyan tulajdonságokat felvenni, amelyeket későbbi működésük megkíván, kezdenek oly irányba és oly csoportosulásba szaporodni, amely a későbbi szervek elrendeződésének megfelel. Az egész sejttelep hosszúka alakot vesz fel és a sejtek megfelelő irányú burjánzásával külső formában is kifejlett állapothoz mindinkább hasonló alakot nyer. Megjelennek a fej, a törzs s a végtagok körvonalai. Mikor aztán a magzat szervei a fejlettség olyan fokára jutnak, mely bizonyos fokig önálló életre képesíti, elhagyja az őt addig tápláló petét, tojást vagy anyatestet s megszületik az új élőlény.

Ezek a főbb mozzanatai amaz átalakulások sorozatának, melyeket a leíró fejlődéstan szinte csodálatos pontossággal elénk tárt.

<sup>1</sup> A megtermékenyítés természetesen csak olyan állatoknál tanulmányozható, melyeknél nem az anyatesten belül megy végbe ez a folyamat. A vízben élő állatok között vannak ilyenek.

Vizsgálták a legkülönbözőbb fajokhoz tartozó állatok petéit és embrióit a fejlődés minden stádiumában, megállapították az egyezőségeket és a különbségeket, igen pontos tanulmányozásnak vetették alá az ember fejlődését s szinte félszázadnál rövidebb idő alatt kikutattak majdnem mindent, ami közvetlen megfigyeléssel elérhető. A fejlődés alaki viszonyainak a leíró fejlődéstan által való ilyen pontos tisztázása igen nagy lépés volt a fejlődésről való ismeretek azelőtti teljes zavarosságához képest. Igen nagy eredmény volt a megtermékenyítés megértése, a szülői tulajdonságokat átvivő anyagnak a sejtmag anyagában való felismerése, annak megállapítása, hogy törvényszerűen egymásra következő, megfigyelhető sejt-szaporodási és elrendeződési folyamatok sorozata köti össze a petesejtet a kifejlett élőlényvel; mindezek egyszersmindenkorra elvették a fejlődés egészének misztikus, ismeretlen és idegenszerű karakterét.

A leíró fejlődéstan eredményeiben azonban bizonyos egyoldalúság van. Ez a kutatási irány ugyanis megelégedett az adott fejlődési folyamatok megfigyelésével és leírásával s nem törekedett a fejlődés jelenségeinek *magyarázatára*. Pedig az élettudományok végső feladata az életjelenségek megmagyarázása, egyszerű természeti törvényekre való visszavezetése, az oki összefüggések kikutatása. A fejlődési folyamatok alaki viszonyainak megismerése új problémákat vetett fel. A leíró fejlődéstan megtanított arra, hogy hogyan jut be az ondósejt a petesejtbe, milyen látható változások mennek végbe, mikor a két sejt magja összeolvad, de nem hozta meg annak ismeretét, hogy *miáltal idézi elő* tulajdonképp az ondósejt behatolása a fejlődés megindítását. Megtanított arra, hogy a petesejt oszlásainál milyen látható változások történnek a petesejt belsejében, de nem ismertetett meg azzal, hogy *milyen erők játszanak* e folyamatoknál szerepet s bírják a sejtet kettéoszlásra s így végig a fejlődés minden stádiumán. A leíró fejlődéstan nem ad választ arra, hogy *miért* következik a fejlődés egyik stádiuma a másik után. Csak a szabályszerű s csodálatos bonyolultságú egymásra következést tudja megállapítani s nem az *oki összefüggéseket*.

Ezeket a gondolatokat Roux, a kiváló hallei anatómus hangoztatta először a leíró fejlődéstan eredményeivel megelégedő embriológusokkal szemben. Az ő fejében fogamzott meg először az a gondolat, hogy új alapokra kellene fektetni a fejlődéstan kutatást. Ki is dolgozta az elméleti programját az új kutatási iránynak s körvonalozta a tárgyát a leíró fejlődéstannal szemben. Ez az új kutatási irány *a fejlődési mechanika* (Entwicklungsmechanik). Roux eredeti meghatározása szerint a fejlődési mechanika az a tudomány, mely az organikus képződmények kialakulásának, megmaradásának és visszafejlődésének okaival foglalkozik. Azóta tárgyköre kitágult s céljaiban általánosabb jelentőségűvé vált, főleg azáltal, hogy ma már erősen érvényesül benne – mint általában az élettudományok összes ágaiban – a fizikai-kémiai irány, mely az összes életjelenségeket fizikai és kémiai folyamatokra igyekszik visszavezetni. A leíró fejlődéstannal szemben a fejlődési mecha-

nika módszere az elemző megfigyelés, elsősorban pedig a kísérlet. A kutatók a petét és az embriót *kísérleti anyagnak* tekintik: a petesejtet különböző vegyi anyagokkal hozzák érintkezésbe, különböző hőmérsékleteknek teszik ki, részekre osztják, esetleg egybeolvasztanak két petesejtet, ugyanily eljárásoknak vetik alá a fejlődésben Jevő embriót és vizsgálják mind e beavatkozások hatását a fejlődés folyamataira s a kísérleti feltételek megfelelő változtatásából s vele járó következményekből igyekeznek az egyes folyamatok okaira, lefolyásuk törvényszerűségeire következtetni.

Mikor Roux először körvonalozta ez új tudomány programját s megkezdte ezirányú vizsgálódásait, a tudósok legnagyobb része túlságos merésznek tartotta a vállalkozást. Azt mondták, hogy örülünk kell, ha a formai kialakulással egészen tisztába tudunk jönni, minden vizsgálódásnak ennek pontosabb leírására kell irányulnia. Voltak, akik egyáltalában lehetetlennek tartották a fejlődés okainak a megismerését, mások meg a fejlődési jelenségek rendkívüli bonyolultságánál fogva legalább is hosszú időre kilátástalannak gondoltak minden erre irányuló törekvést. A tudomány haladása azonban azokat igazolta, akik Roux mellé állottak s munkájukat a fejlődési mechanika szolgálatába állították. Roux, Loeb, Driesch, Wo. Ostwald, Robertson vizsgálatai – hogy csak a legkiválóbbakat említsük – csakhamar értékes eredményekre vezettek.

Fontosságukál fogva első helyen Loebnek a megtermékenyítésre vonatkozó vizsgálatait említjük. Loebnek sikerült tengeri sünök s más hasonló tengeri állatok petesejtjeit ondósejt nélkül megtermékenyíteni. A petesejtet bizonyos kémiai anyagokkal (zsírsavakkal) kezelte, bizonyos fizikai-kémiai tényezők hatásának tette ki s azok ép úgy szaporodásnak, fejlődésnek indultak s normális tengeri sünökké fejlődtek, mint az ondósejttel megtermékenyítettek. Ebből megállapítható volt, hogy az ondósejt behatolása (azonkívül, hogy az apai tulajdonságok öröklését közvetíti) a petesejtre nézve csak bizonyos inger jelentőségével bír, mely a petesejt szaporodási készségét mintegy kiváltja; abból pedig, hogy milyen anyagokkal s milyen tényezőkkel helyettesíthető az ondósejt, következtetni lehetett arra, hogy micsoda vegyi hatások által idézi elő maga az ondósejt a megtermékenyítést s hogy micsoda vegyi folyamatok mennek végbe a petesejt oszlásának megindulásakor. Ezek a vizsgálatok talán a legnagyobb elvi jelentőséggel bírnak az utóbbi évek biológiai eredményei között, mert általuk az élet egyik legnagyobb rejtélyébe sikerült betekintést nyerni.

Loeb foglalkozott a sejtoszlás mechanizmusával is. Vizsgálatai ha ha nem is oldották meg teljesen a problémát, mindenestre a végleges megoldás szilárd alapjául szolgálhatnak. Loeb szerint a petesejtben a megtermékenyítés ingere egy összetevő vegyi folyamatot (kémiai synthesist) indít meg, melynek eredményeként a sejttest egyszerűbb fehérjenemű anyagaiból bonyolultabb összetételű maganyag keletkezik s amikor a maganyag bizonyos mennyiséget elér, akkor szükségszerűen oly fizikai változásokat idéz elő, melyek a petesejt két részre oszlását eredményezik. (A fizikai változás abban áll, hogy

felülete feszültségbeli különbség áll elő a petesejt két végpontján, minek következtében a sejtestben ellentétes irányú áramlások indulnak meg.) Hogy miféle kémiai változásokról van itt szó, azt abból állapította meg, hogy bizonyos vegyi hatásokkal sikerült megakadályoznia a petesejt kettéosztását olyankor, mikor a megtermékenyítés folytán a maganyag mennyisége a sejtest rovására szaporodásnak indult. Loeb következtetései ellenőrzésére Robertson mesterségesen konstruált olyan rendszereket, melyekben a Loeb által megjelölt fizikai és kémiai feltételek megvoltak s a zsírok fehérjék és szappanszerű vegyületek keverékéből álló holt rendszeren a sejtoszlással teljesen megegyező jelenségeket tapasztalt.

Ugyancsak Loebnek a maganyag synthesisre vonatkozó elméleti következtetéseiből kiindulva Robertson és Wolfgang Ostwald a sejtoszlási folyamatok gyorsaságának egy olyan számbeli törvényét találták meg, mely érvényes úgyszólván az összes élőlények embrionális fejlődésének a születés utáni növekedésének időbeli lefolyására. Ez az általános törvény tulajdonképpen nem egyéb, mint bizonyos kémiai átalakulások időbeli lefolyásának törvénye s fejlődési folyamatokra való érvényessége arra mutat, hogy az az ismert vegyi folyamat képezi az élőanyag szaporodásának alapját.

Boveri, Driesch és Roux a barázdálódás folyamatára alkalmazták az új kutatási módszert. Barázdálódás alatt a petesejt nem vesz fel kívülről anyagot (a barázdálódás befejezése után kezdődik meg csak a kívülről való táplálékfelvétel), tehát csak a petesejt anyagának több sejtre való eloszlásáról van szó. Az eddigi vizsgálatoknak sikerült már bizonyos mértékben fényt deríteni ennek az anyageloszlási folyamatnak mechanizmusára is s tisztázni azoknak az erőknek mibenlétét és hatásmódját, melyek a sejtek elrendeződését, a szaporodó sejtek megfelelő csoportulását irányítják.

Íme a fejlődési mechanika főbb eredményei: Ezekon kívül a ma már széles mederben folyó fejlődésmechanikai vizsgálatok kiterjedtek a leíró fejlődéstannak úgyszólván egész anyagára s a fejlődési jelenségek számos részletének megadták a magyarázatát. Felesleges volna mind felsorolni őket, az elmondottakból már képet alkothatunk magunknak a fejlődési mechanika mai állásától. Kétségtelen, hogy már eddigi eredményei is az életről való ismereteink nagy mélyülését jelentik, mert ha nem is tekintjük az egyes kérdésekre nyert feleleteket végleges megoldásoknak, annyi bizonyos, hogy megmutatták a lehetőségét annak, hogy az élettudományok e legnehezebb problémáira is magyarázatot találjunk s kijelölték az utat, amerre a további kutatásoknak haladnia kell. S ez tulajdonképp csak a kezdet, alig két évtized munkája. Ma már az ez idő alatt kialakult helyes kérdésbeállítások alapján s a kidolgozott módszerek segélyével a képzett kutatók százai foglalkoznak fejlődésmechanikai kérdésekkel. Számos ily irányú vizsgálatokra berendezett intézet és laboratórium s több hatalmas folyóirat áll a kutatók rendelkezésére. Mindez már a közeli jövőre nagy haladást, az eddigieknél is nagyszerűbb eredményeket ígér a fejlődési mechanika számára.

*Kende Zsigmond.*

**A földgáz keletkezése.** Mintegy két évvel ezelőtt geológusaink káliumsók keresése közben az erdélyi Kissármáson mély (urasokat végezve, olyan hatalmas gázforrásra akadtak, mély az egész földön ritkítja páráját. 100 légköri nyomással naponként 912.000 m<sup>3</sup> majdnem tiszta mocsárgáz (metán) tódul ki a földből, ami elégetve 120.000 lóerő munkát tudna elvégezni s ez nem kevesebb mint napi 90.000 korona értéket képvisel.

Mindenki megszokta már, hogy a föld mélyében sok értékes anyag van és senki sem fog csodálkozni azon, ha új ércekre, sónemű vagy egyéb szilárd anyagokra bukkannak a kutatók. De bizonyára meglepő a legtöbb emberre az a tény, hogy a földkéreg számos helyen elégetésre alkalmas gáznemű anyagok óriási tömegeit tartalmazza. Eghető anyagok jelenléte a föld belsejében általában magyarázatot kívánó jelenség, hiszen világos, hogy ilyen anyagok nem tartozhatnak a föld ősi alkotórészei közé. A földgáztelepek meg pláne más szempontból is sajátos geológiai képződményekként tűnnek fel. Érthető tehát, hogy mindjárt az első amerikai gázforrások felfedezésekor lázas munka indult meg a tudósok körében ezen gázok keletkezésének felderítése végett s ez a munka arra az igen érdekes eredményre vezetett, hogy a földgáz épp úgy mint a kőszén szerves (állati, növényi) eredetű,

1. A földgázforrások megvizsgálása közben azt tapasztalták, hogy azok egykori tengerpartok hosszában, legtöbbször petróleummal és szilárd „bitumenes” anyagokkal együtt fordulnak elő, amely anyagok vegyi összetételükre nézve mindannyian két elemnek, a szénnek és a hidrogénnek különböző halmazállapotú kombinációi. Ezen úgynevezett „szénhidrogén” vegyületek kémiaiilag igen közel állanak a zsírnemű vegyületekhez. Minél bonyolultabb az ilyen szénhidrogén, annál inkább közeledik a szilárd halmazállapot felé. A legegyszerűbb szénhidrogén éppen a földgáz főalkotórésze, a metán s így a földgáz rokona a petróleumnak.

2. Ezzel azután közelebb is hoztuk a dolgot a megértéshez. Mert feltehetjük, hogy a földgáz és petroleum rokon anyagok lévén, együtt keletkeztek. És csakugyan, Engler Károly, a petroleumforrások egyik legkiválóbb szakértője, laboratóriumi kísérletei közben azt tapasztalta, hogy ha alsóbbrendű növényeket és állatokat (algák, foraminizérák stb.) rothadásnak vet alá, a visszamaradt zsírnemű alkotórészeket tovább bontja és végre nyomás alatt hevíti, *petróleumok mellett a földgáz összetételével bíró gázok* is keletkeznek. Engler ebből azt következtette, *hogy a természetben is így megy végbe a folyamat* s a kérdéssel foglalkozók ma már nagyrészt Engler mellé álltak.

3. A laboratórium lombikjában megfigyelt folyamatra támaszkodva most már bizonyos határozottsággal irányíthatjuk képzeletünket ama processzus felé, amely a természetben a földgázokat (és a velejáró egyéb anyagokat) létrehozta.

A föld életének régebbi korszakában a tengeröblök alsóbbrendű állat és növénytömegei részben katasztrófák útján, részben normális módon óriási tömegekben haltak el és gyűltek össze. Ha egy tengeröblöbe nagyobb mennyiségű édes víz jutott vagy ha nagy homokfelhőket hajtott beléje a szél, a megváltozott életfeltételek a szerves lények tömeges pusztulását okozták. De rengeteg bomlásra alkalmas anyagot tartalmaz az öblökben összegyűlő szerves iszap is, Hogy itt óriási mennyiségekről lehet szó, azt mutatják a szintén szerves eredetű kőszén felgyűlt tömegei.

Az elhalt állatok és növények teste azután a vízben rothadásnak indult, amikor csak a nehezebben bomló zsírféle anyagok maradtak vissza. Ezek azután tovább változva, végre sűrű, szerves maradványokat tartalmazó, bitumenszerű szénhidrogén elegyekké alakultak át. Az elrothadt anyagokat idővel betemette a homok, az iszap, a később elpusztult és föléje halmozódott szerves lények tömege. Ha azután a földkéreg ilyen helyen erőszakos gyűrődést szenvedett, akár a lehülés okozta összehúzódás, akár valamely vulkanikus kitérés vagy földrengés miatt, irtózatossal nyomás alá kerül-



hetek ezek a felgyűlt anyagok s a földkéreg *melegének*, meg ennek a *nyomásnak* évezredek hatása felbontotta a fent leírt módon a kéregben rekedt szerves eredetű masszát: előállottak a részben gáznemű, részben folyékony bomlástermények, a szénhidrogének csoportjának legegyszerűbb összetételű tagjai, a gáznemű szénhidrogének: a *földgázok* legfelül helyezkedtek el és hogy el nem illantak az évek hosszú során, az a fölöttük levő kéreg áthatlanságának tulajdonítható. Ha most ilyen helyen lefúrunk a talajba, a roppant nyomás alatt levő gáz kiszabadul s bűgva tör a fűráson kifelé.

4. így magyarázzuk ma a földgáztelepek keletkezését. Míg azonban a kérdés erre a nyugvópontra jutott, évtizedek munkájára volt szükség, melyben a tudomány olyan kiválóságai vettek részt, mint Humboldt, Berthelot, Mendelevjev és Moissan. Im ez a nagy elméleti munka, mely így a nap által réges-régen állatok és növények testébe halmozott energiájára vezeti vissza azt a munkaerőt, amit ma a földgázokból nyerhetünk, egyúttal gyakorlati eredménnyel is járt. Az ismertetett elmélet alapján most már meghatározott irányt vehetett a gáz- és petroleumforrások felkutatása. Azokon a helyeken végeztek fúrásokat elsősorban ahol a geológiai viszonyok az elmondott körülményeket tüntették fel és csakugyan, ez a programmszerű kutatás számos helyen eredményes volt. A földgáz és petroleumforrások kérdése ezek szerint igen jellemző példája annak, hogy az elméleti tudományos munka, mily értékes gyakorlati eredményekre vezethet.

K. M.

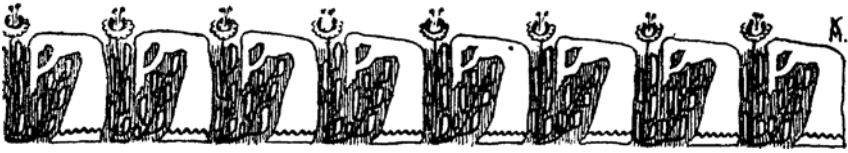
**Az eleinek átváltozása.** A radioaktív jelenségek vizsgálatai alig egy évtized előtt nagy szenzációkat ígértek. Az első közlések idején szinte nagyiparilag gyártott elméleteket bocsátottak forgalomba, melyekkel az exakt kutatás legáltalánosabb eredményeit akarták kiküszöbölni, illetve helyettesíteni. Ezeknek a feltevéseknek jórésze már megdőlt, másrésze máig sem nyert igazolást s a szenzációknak csak kis része bizonyult valósnak. Általános érvényű következtetések levonása ma sem jogosult, mert a jelenségek részletes vizsgálata csak most van folyamatban. Ez a körülmény magyarázza meg, hogy miért esik most sokkal kevesebb szó a kutatásnak e kétségkívül ma is nagyon érdekes területéről. A túlmerész teóriák visszahúzódtak a szigorú vizsgálatok hangyamunkája elől. Ma már senki sem beszél az energiamegmaradás elvének csődjéről, mint ahogy arról Mach vagy Poincaré ismeretelméletében jártas kutató 10 év előtt sem beszélhetett. Az anyag pusztulásáról szóló elméletek ma még nélkülöznek minden szilárdabb kísérleti alapot, ellenben komoly kutatás tárgyát képezi az elemek bomlásának, illetve átalakulásának problémája.

A 19. század kémiája úgy definiálta az elemeket, hogy azok semmiféle módon különböző alkotórészekre nem bonthatók. Ezzel egyidejűleg kimondta, hogy az elemek egymásba át nem alakíthatók, minden elem az anyagnak változhatatlan alakját képezi. Ma számos kutató – éppen a radioaktív jelenségek tanulmányozása kapcsán – tartathatatlannak látja ezt az álláspontot. Különböző szempontokból kiindulva több elméletet is állítottak fel az elemi testek átalakulásának leírására, amelyeknek jogosultságát azonban csak a folyamatban levő nagyszámú és szigorú vizsgálatok fogják felderíteni. Egy ilyen igen elterjedt nézet, mely a rádium átalakulását volna hivatva leírni, a következő. A rádium atomjai exploziószerűen elbomlanak, miközben kétféle részecskék távoznak: tömegnélküli elektromosság atomok, u. n. negatív elektromok és pozitív töltésű heliumatomok. Az előbbieket képezik a rádium ismeretes béta sugárzását, az utóbbiak az alfa sugárakat, végül az explozió által az éterben előidézett rezgések adják az gamma sugárakat. Az alfa sugárzás által keletkezett helium tehát a rádium bomlásterméke; ami az elbomlott rádiumból még megmarad, az az emanationnak nevezett gáz. Ez

azonban tovább bomlik s egyrésztől héliumot bocsát ki, másrészt a vele érintkező testeket finom szilárd bevonattal látja el. Ez a bevonat rádium A, B és C-ből áll, amelyek egy-egy átalakulás termékei a rádiumnak. A bomlás tovább tart a rádium C-ig. Utolsó radioaktív termék a polonium, mely idővel hatástalan ólomá alakul. Ezek az átalakulás termékek határozott életkorral bírnak, mely igen ingadozó. Maga a rádium, mely rengeteg idő alatt az uránból keletkezik, 1300 év alatt pusztul el; más termékek életkora néhány perc csupán. Ez elmélet szerint minden elemi test képes ilyen átalakulásra, de a változás csak évmilliókra terjedő idő alatt megy végbe s így kísérletileg meg nem figyelhető. Az egész elmélet azon feltevésen épült, hogy a radioaktivitás szempontjából különbözőképpen viselkedő testek kémiailag is különbözők. Az elmélet által felsorolt átalakulás termékek ugyanis a helium s talán a polonium kivételével csak radioaktív viselkedésük alapján különböztethető meg; elemi voltuknak hangsúlyozása ma még egyáltalán nem jogosult. A fenti leírásból kétségtelenül megállapítható tény annyi, hogy a rádium emanatiojában bizonyos idő múlva spektorszkopikus utón helium mutatható ki. *nd.*

**Bunsen és Vant' Hoff.** A tudományos folyóiratok nekrológjai és megemlékezései igen terjedelmesen foglalkoznak e két tudós életével. A kémia, különösen a fizikai kémia nagy alakjai ők s immár halhatatlanjai a természettudomány századának. 100 évvel Róbert Bunsen születése után az objektív értékelés őt a legnagyobb kutatók sorába emeli. Neve ma programot jelent: széles elméleti alapot s végtelenségig menő pontosságot a kísérletezésben. Kutatásai rendkívül sokféle ágazók (a chemia csaknem minden területét gazdagította), munkássága mégis példája a programszerűségnek. Lavoisier hidalta át először szilárdan a leíró kémia s az exakt fizika közötti űrt a mérleg alkalmazása által. Bunsen a mérési módszerek tökéletesítésével, a kísérleti meghatározások példás szabatosságával végleges kapcsolatot létesített a két tudomány közt. Ő volt első nagy kutatója azoknak a területeknek, hol a kémia kérdései egybeolvadnak a fizika problémáival.

Egészen más szempont emeli a nemrég elhunyt Jacobus Henricus Van't Hoff-ot a fizikai-kémia legnagyobbjai közé. Ő nem a fizikai *kísérletezés* tökéletességét vitte át a Kémiába, nem is abban rejlik jelentősége, hogy a két tudomány s a kétféle tények között új kapcsolatokat teremtett, hanem abban, hogy a jelenségeknek egy, a fizikai kutatásban termékenynek bizonyult leírási módját alkalmazta a kémia, illetve a fizikai-kémia területén. A tényeknek ezt a tárgyalási módját termodinamikainak vagy energetikainak nevezik; lényege nagyjából az, hogy a jelenségeket a velük kapcsolatos energia-változások által írja le. Ennek a felfogásnak következetes alkalmazásával alkotta meg Van't Hoff a kémia dinamikáját s a hígított oldatok elméletét. Zsenialitására jellemző, hogy még egyetemi hallgató korában állította fel világhírű elméletét az atomok térbeli elhelyezéséről. Vele egy fiatal tudomány legnagyobb alakja szállt sirba, kinek munkássága messze túlhat a kémia területén, mióta a fizikai-kémia az élettani kutatás egyik legfontosabb tényezője lett. Van't Hoff talán legnagyobb volt abban a főleg német tudósokból álló csoportban, melynek munkássága a kémiát az exakt fizika mellé emelte. Ez az a csoport, amelynek, bár öntudatlan, de kétségtelenül nagyszerű összeműködéséről fogják a közelmúlt s talán még a közel jövő értizedeit s a fizikai-kémia korának nevezni. *nd.*



# OKTATÁSÜGY.

## Világi erkölcsstanítás.

Igazi asszony reformátor ily (nevelési) intézményekben látja legfőképp a nemzetek reorganizációját, minthogy mindent logice kell elrendelni és ekképp mivel az ember földi pályáját kivétel nélkül mint gyermek kezdi, úgyszólván a csöcsnél kell kezdeni a dolgot.

*Széchenyi: Önismeret.*

„Nemzetünk reorganizációját”, a produktív osztályok küzdelmét az improduktív osztályokkal bizony ma sem segíthetjük elő határozottabban, mintha felszabadítjuk az improduktív osztályok nevelése alól. Az improduktív osztályok erejét mi sem támogatja jobban, mint az, hogy az elnyomható osztályok tudatlanságából erkölcsi kánont csinált. Ezekre a megkötő, elszigetelő erkölcsi parancsokra neveli kisdied koruktól kezdve a produktív és elnyomható osztályok gyermekeit, így keltve bennök a babonának, rab-szolgalelkűségnek, társadalomnélkülvalóságának kényszerképzeteit.

Kényszerképzeteiről beszélünk, mert aminek erejére őket az évezredes gyakorlat tanította, annak félelmes hatalmát ma nap-nap után bizonyítják a Breuer-Freud-féle pszichológiai iskola kísérletei s ez az, „hogy nincs olly okoskodás, olly meggyőzés, olly erő, mely kisdied korunk első behatását kiirthatná”.<sup>1</sup>

Az improduktív osztályoknak, e legveszedelmesebb fegyverével, a „valláserkölcsi” neveléssel szemben kell tehát felvennünk a harcot. Küzdenünk kell az új emberek gondolkodási és cselekvési lehetőségeinek megkötése ellen és ki kell vívunk a produktív osztályok egyedül termékeny erkölcsi nevelését: a mai társadalmi életben való eligazodást a mai tudományadta fegyverekkel. A megismeréseknek, kötelelességeknek és a megnyugvásnak ez a rendszere: a laikus, a világi erkölcs.

A tanulatlan látó, tudatos, intenzív gazdasági és energiaéletet élni akarók szabad és szociális Magyarországot csak úgy teremthetjük meg, ha ennek a világi erkölcsnek magjait hintjük el a „reorganizátorok” lelkébe.

A világi erkölcs nem jár járatlan utakon – ahol a produktív

<sup>1</sup> Széchenyi: Hítel 43. oldal.

1682 óta kötelező a vallásnélkül való erkölcsitanítás az óvodától a legfelsőbb tanintézetekig. Harminc évi múlt már megteremtette ennek a tudományos és erőteljes rendszernek elméletét és gyakorlatát.

Az igazságok, melyekből emberi jogaink és emberi kötelességeink fakadnak *a fejlődéstan, a kísérleti lélektan és a társadalomgazdasági meglátások*. Darwin, Spencer és Marx nélkül kő nem lehetne kövön a világi erkölcsben.

A fejlődéstanból megtanuljuk, hogy mily messze alulról jövünk, milyen sivár, rossz dolguk volt őseinknek, kik áztak, fáztak, rettegetek, egyedül, társ nélkül pusztultak el a természet, testi-lelki alacsonyosságuk s társaik nyomorult bábjaként.

Milyen tudatos, büszke erőt ad a jobb jövőért való küzdelemben az a tény, hogy eddig is ennyire fel tudtuk magunkat szabadítani a természetnek, az állat-ember indulatainak, gondolkozása megkötöttségének, az embertársaink jogfosztásainak rabsága alól.

A villámhárító, a villamosság felhasználása, az orvosi találmányok stb., mindmegannyi fegyverük a természettel szemben; legjobbaink lelki élete s a magunk hatékony erőlködése, hogy falánkságunknak, lustaságunknak, irigységünknek, haragosságunknak ne legyünk rabjai, mindmegannyi élmény, mely utat jelöl belső felszabadulásunkra.

Minden erőfeszítésünk, melylyel egy-egy babonát, előítéletet legyőzünk, tovább visz egy lépéssel gondolkodásunk felszabításában. Ma már nem rettegünk minden levélzörejre, nem sejtünk kiismerhetetlen veszedelmet – istent – a természeti s emberi lét minden zavarában. Ismereteink felszabadítják gondolkodásunkat a tudatlanság rabságából, elszigeteltségéből.

Politikai megkötöttségünk súlyos rettegései a rabszolgaság, a jobbágyság, a pallosjog, a ghetto a múlté – a mai állapot nagy munka eredménye s nagy munka kötelességeit rója ránk.

A fejlődés útja: az emberi nem haladása a belső és külső felszabadulás felé, tanulsága pedig, hogy küzdő ősöknek vagyunk boldog örökösei s minden akarásunkkal hatványoznunk kell örökségünket még boldogabb utódaink számára.

Ez az ut, amelynek megtett részét jól kell ismernünk, hogy bizhassunk további irányában s hogy betölthessük a fejlődés adta helyünket az emberiség életében.

A kísérleti lélektan és a társadalomtudományi meglátások tanítanak meg arra, hogy milyen erők vitték és viszik az emberiséget előre ezen az utón. Energiánk és tudatosságunk adják meg a fejlődés lehetőségeit, a társadalomtudományi tervezők határozzák meg irányát.

Úgy kell tehát tanítanunk, hogy a gyermek megismerje az erkölcsi erők eddigi fejlődését és eredményeit s úgy kell nevelnünk, hogy testileg-lelkileg egészséges energiával és tudatossággal vállalja a kötelességeknek érzetét, melyet az ismeretek benne felkeltenek.

Ezek a világi erkölcsitanítás súlyos s szigorú parancsai, melyekből nem folyik skephcizmus, nembánomság és anarchia, hanem a

gyermek komoly törekvése, hogy lelki erőinek tudatos nevelése által azon az utón haladjon, mely fáját felszabadítja.

Az erély és tudatosság fejlesztésének módjaira természetesen Spencer lélekneveléstana és Ostwald útmutatásai a döntő fontosságúak, de termékeny minden, ami az emberi akarás erejét helyezi fölébe minden más hatalomnak.

A világi erkölcs nem a paradicsomból kilökött emberiség nagy szomorúságában neveli gyermekeit, hanem meleg örömben, hiszi, hogy ma minden jobban van, mint volt. Nem sülyedtünk – fejlődünk. A világi erkölcs nem gyűlöletet és undort kelt bennünk öseink iránt, kik léha örömkeresésükkel eljátszották virágzó életjussukat, hanem meleg szimpátiát kelt az élet minden sivárságai és veszedelmei között utat kereső s számukra a kultúra ezer áldását kiküzdött elődeink iránt.

A világi erkölcs nem tanít lemondásra és megalázkodásra, az erély s tudatosság erőneit akarja fejleszteni.

A világi erkölcs, amikor megtalálja a szintézist, az összekapcsolót az emberek között, akkor nem a közös hitben találja ezt, hanem a közös munkában.

A közös, társas munka, a kooperáció tette lehetővé az emberiség fejlődését.

Boldog a kis iskolásgyermek, kinek ez a szó oly ismerős, mint nálunk az oltári szentségek nevei! Mennyivel termékenyebb, életigénylőbb az ő szókincse. Kooperáció társasmunka, ezt tanulják a produktív osztályok teremtette nevelés minden lapján. Együtt dolgozva haladtunk, haladhattunk csak. Nem enyhébb az erkölcs vallása, mint volt a vallás erkölcsse.

Rövid ez az áttekintés, de talán mégis kiütközik belőle az ut, melyet a világi erkölcs a mai társadalomgazdaságban jelöl az élet erős lüktetése, melynek lehetőségét adja s a tudományos igazság, mely ezt bevilágítja.

A világi erkölcsstanítás nem köti le az erőket, mint a vallás-erkölcsi nevelés, hanem egyszerűen társadalomgazdasági erőkké fejleszti őket és éppen ezért oly fontos a produktív osztályok küzdelmében az improduktív osztályokkal szemben.

A jövő Magyarorszáért küzdünk, de ne feledjük, hogy a jövő legaktuálisabb formája a gyermek. Nyomjuk „lány velejébe eltörülhetetlen nyomdokát”<sup>1</sup> a fejlődésbe vetett hitnek, neveljünk benne egészséges erélyt, tudatos öntudatot, a társas munka áldásainak biztonságát – s ő majd megteremti a magához méltó Magyarországot.

Strickerné dr. Polányi Laura.

<sup>1</sup> Széchenyi. Hitel 72. old

## 546 előadás!

*A Galilei Kör munkásoktatása.* Nincsen munka, amely a Galilei Kör ifjúságának szabadgondolkozó és diákmivoltát tömörebben fejezné ki, mint a munkások oktatása. Lassan ért meg az egyesület erre az igazi feladatára. Előbb embereket kellett nevelnie, erkölcsileg fegyelmezett és megbízható előadókat képeznie. A célokat és az eszközöket tisztáznia kellett. Nehezen alakult ki az a felismerés, hogy a munkásság osztálymozgalmában a diákság helyét nem egyéni hajlandóság vagy áldozatkészség kell hogy megszabják, hanem maguk a diákságnak sajátos viszonyai. *Sajátos diák feladat pedig csakis és kizárólag ismeretek közlése lehet.* A radikális diák abban különbözik maradi és reakcionárius diáktársaitól, hogy ismeret a munkásságnak tovább adni kötelességének tudja.

Lássuk, miképp lett az elméletből gyakorlat.

Minden munkásoktatásnak logikailag és erkölcsileg is egyedüli helyes kiinduló pontja az *elemi oktatás*. Az analfabéta már fél keresztény-szocialista, az a diák pedig, akiben az előadói hiúság fölött a pusztá ismeretközlés magasabb öröme nem győzedelmeskedett, az az oktatói tisztre sem érett.

A Galilei Kör munkásoktatásügyi bizottsága *1910 nyarán* indította meg 5 szakszervezetben az első 8 elemi tanfolyamot összesen 74 órával. A malommunkásoknál, ahol 3 tanfolyam is volt, a számtant két schichtben tanították. Egy-egy tanfolyam 8-10 órára terjedt. A tanfolyamok ingyenesek voltak, még a tanszereket is ingyen adták a résztvevőknek. A látogatottság igen jó volt. A 20–25 résztvevő közül átlag a fele végig kitartott, ami például a 17-ik évfolyamában levő és 50 pfennig tandíjat szedő charlottenburgi Freie Fortbildungskurse adataival összevetve, amelyek 40% apadásról számolnak be, a munkásság élénk érdeklődését bizonyítja. Az *1910-1911. I. félévében* már 9 szakszervezetben 15 elemi tanfolyam folyt összesen 114 tanórával. Igen érdekes körülmény, hogy ezek közül csak egyetlenegy tanított írni-olvasni. Így is gyűjteni kellett több helyről a jelentkezőket és ezekről is kitűnt, hogy nagyrészt ál-analfabéták, akik csupán helyesírást akarnak tanulni. Meglepő, hogy a főváros 161.000 analfabétája milyen kevésbé látszik meg a szervezett munkásságon. Csak a pártszervezetekben és a szakegyletektől gyakran igen távol eső munkásnegyedekben rendezett tanfolyamokkal sikerül majd az analfabetizmust felkeresni és vele megküzdeni. Az *1910-1911. II. félévében* 5 szakszervezetben a tanfolyamok tovább folytak és az új tanfolyamokkal együtt még csak részben értek véget. A középipéztani és a mértani tanfolyammal együtt ebben a félévben eddig 62 tanóra volt.

Az elemi oktatást bölcsészethallgatók és tanítók vezették. A tanfolyamvezetők és előadók gyakori értekezletei irányították a munkát, amelyből mindenkari diákok kivették a részüket.

Csak később és sokkal óvatosabban indult meg a *népszerű tudományos előadások* sorozata.

Az első előadásorozat még a nyáron volt a malommunkások sztrájkja alkalmából. Naponként, sőt egy nap kétszer is népszerű tudományos előadásokat tartottak a diákok a sztrájkutányán. Újpesten és Erzsébetfalván is előadások folytak. Összesen 26 előadás volt a nyáron, de az elemi oktatás mellett ez még mindig háttérbe szorult *1910-1911. és I. félévében* 13 szervezetben 124 előadást tartott a diákság, ezek közül 16 szeminárium és 8 kirándulással kapcsolatos volt. Az előadások túlnyomó része természettudományi, egészségügyi és szakmabeli volt, de volt több képzőművészeti és számos résztvevővel megtartott zenei előadás is, amely nagyon népszerűvé tette a munkásoktatás ügyét. Az oktatói szervezet fegyelmezettségére jellemző, hogy 107 a hét

elején a Népszavában hirdetett előadás közül mindössze 4 maradt el! Az 1910-1911. éo II. félévében, amely még nem ért véget, az előadások és szemináriumi órák száma 137-et ért el, ezek közül 12 Szegeden tartatott, II pedig kirándulással volt kapcsolatos. Ezeknek színhelye a társadalmi, iparművészeti, szépművészeti és közlekedési múzeumok, valamint a japán kiállítás, a gázgyár, a kenyérgyár, a telefon-központ és a vízművek voltak.

A Galilei Kör jutalma mindezekért azokban a vasárnap délelőtti gyermekelőadásokban volt, amelyeknek résztvevői meghatottan beszélnek emlékeikről. Tíz ilyen előadást tartottak a diákok dallal, tréfával és komolysággal.

A feljegyzett 546 előadás, tanfolyam és szemináriumi óra, gyermekelőadás és kirándulás olyan munka, amely komolyra váltotta azoknak a reményét, akik bíztak a Galilei Kör ifjúságában és abban, hogy a radikális diákság a munkásoktatás feladatához méltó lesz.

**Militarizmus az iskolában.** A sajtó nemrég öt sorban intezte el, hogy a magyar tudományos akadémia elnöke deputációt vezetett a honvédelmi miniszter elé a testnevelésnek törvénynyel való fejlesztése érdekében.

Pedig kevés eset mutatja tisztábban, hogy az uralkodó osztályok tudatos érdekvédelmében miképp találjanak egymásra az *ugyanazon uralkodó morál* végletein látszólagosan szembenálló tudós akadémikus és háborúkészítő katona. E kétlaki morált szolgáló államot tipikusan jellemzi, hogy hivatalosan *béke napot* ünnepeltet iskoláiban, de egyidőben elkövet mindent, hogy oda a katonai szellemet is becsempéssze.

Az uralkodó osztályok nem érik be azzal a szellemmel, mely középiskoláink vallásos, klasszikus és sovén légkörében alakul ki, hanem ualmukat konzerváló ideológiáikat a katonai szellem megkedveltetése útján is erősíteni igyekezzenek kalandos képzeletű, temperamentumos gyerekek megkerítésével. A két nagy karddal verekedő és holtak hátán iddogáló Kinizsy távoli, homályos eszményét – élő, kardcsörtető, peckes és parancsosztó tiszték eszményével bővítik.

A testnevelés múlt évi kongresszusán a Galilei Kör tagjai pőrén mutatták be a kendőzött szándékokat mozgató és a sportok ürügye mögé buvó uralkodó osztályérdekeket. Kimutatták, hogy egy csomó alkalmasabb sport van a testi erő és ügyesség fejlesztésére, mint a céllövészet, melyet saját csapataiban maga a hadsereg se tekint sportnak.

Hiábavaló minden tárgyi érvelés, itt kardinális osztályérdekek bebiztosításáról van szó. S ha a sport sehogyse volna elfogadható ürügy, majd kitalálná a vallásminiszter úr, hogy a latin, görög és héber grammatika mellett az is igen alkalmas a logika élesítésére, hogy „a végtámszeg a léceit tokfark elülső, betüremelő reteszében mozgathatólag fekszik” . . .

Cseppet se lepődnénk meg, ha a puskás pedagógus efajta tudományt is kedveltetne, mert nem várunk egyebet sem a vallás miniszterétől, sem a tudomány elnökétől, sem az osztályönzés jezsuitáitól, sem az álkultúra mitlaufereitől. —ő.

## SZEMLE.

A fekete árvíz. Nyugateurópában agonizál a klerikalizmus. Még a legsötétebb Spanyolországban is friss erők mozdulnak meg és feszegetik az értelem börtönfalait, melyek körül fenyegetőleg hullámzik az egyházi emberek áradata. S míg mindenütt vágyak és törekvések jelentkeznek a középkori lidércnyomás leküzdésére, Magyarország és a magyar parlament, hol hatvanhat esztendő előtt fenn hirdették a szekularizációt, kétségbeejtő mozdulatlansággal és lelkiismeretlen cinizmussal nézik ezt az élethalál-harcot. A közönynek a csendjében pedig egyre jobban hallani, amint a Franciaországból és Portugáliából lecsapolt vészes fekete mocsárvíz kísértetiesen csörgedez száz meg száz finom csatornán Magyarország felé, megdagasztja a sötét hazai vizeket és egyre jobban látni, mint emelkedik ez a minden magyar árvizek legfenyegetőbbje a haladás és felvilágosodás ellen.

Iskoláinkra sorban teszi rá az egyház a kezét; a kongregációk: a „civil jezsuiták” egyesületei a világiakat mindjobban behálózzák s a legfontosabb állami hivatalokba is befurakodnak a klerikális terjeszkedés exponensei; templomi üzérkedéssel segítik fel a klerikális sajtót, egymásután vásárolják az ingatlanokat az idegen kongregációk és szerzetesrendek s az egyházi vagyon félelmetes tömegekre nő.

1. 1909-ben 662 pap, szerzetes és 2036 apáca tanított iskoláinkban. De ebben a számban nincsenek a képezdékben tanító papok. Csupán leánypolgárikban 10.259 és gimnáziumokban 10.308 tanítványuk volt. Az elemi iskolákban azonban egyetlen apácarend 15-20.000 gyermeket foglal le. Ezek, ha nem is a szelídebb, de mégis a szerényebb számok. Ijesztő azonban az a tény, hogy 6773 állami tanítóval szemben 20.109 felekezeti tanító van, 2570 állami elemi iskolával szemben 12.266 felekezeti, 383.242 állami elemi iskolai tanulóval szemben 1,326.027 felekezeti elemi iskolai tanuló. Elgondolni is borzasztó, mekkora tömegeket mételjez meg

cióval. (9,054.136 korona 1909-ben!) Ez azonban nem elég a klerikálisoknak. Maguk a tanítók és tanítónők is az ő kezeiktől megformálva kerülnek a gyermekek közé. 28 állami tanító- és tanítónőképzővel szemben 61 felekezeti képző áll! Ezenkívül 48 állami gimnáziummal szemben 116 felekezeti; 10 jogakadémia közül



felekezeti 9, 8 óvónőképző közül 7 s csak a polgári és reáliskoláknál van meg az egyensúly. Ha most hozzávesszük éhez, hogy a templommal összeépített Tudományegyetemen is mekkora a papi befolyás, valóban azt kell mondanunk, hogy Magyarországon tudományos oktatásról beszélni – csekély kivételekkel – naivság.

2. De a klerikális vágyak még messzebbre törnek. Az állami iskolák is kellene nekik. Ennek a vágnak szolgálnak azután a kongregációk. Ezek a veszélyes, egyes emberek existenciájára, családok belső békéjére törő, minden eszközt jónak látó, sötét őrsegek mindjobban terjeszkednek. Mióta *Barkóczy Sándor* kultuszminiszteri tanácsos, a Mária-kongregációnak, egy államellenes, alapszabályok nélkül működő egyesületnek exponált tagja intézi az iskolák ügyét, azóta teljes erővel folyik a hadjárat. A tanárokat, tanítókat sorra kényszerítik a kongregációkba való belépésre. Kongreganisták kapják meg az igazgatói és tanári állásokat, tekintet nélkül korra és képességekre. A legkisebb papi besúgásra kíméletlenül üldöznek minden liberális tanárt. És mindennek betetőzéséül: Zichy János gróf kultuszminiszter az 1883. évi XXX. t.-c. világos rendelkezésének megsértésével rendes tanárokká akarja kinevezni a hitoktatókat.

3. A kongregációk, a katolikus legény-, olvasó- és gyermek-egyletek pedig egymásután alakulnak meg s ezeknek csak úgy osztják az állami szubvenciókat. Kongregációk vannak ma: *Budapest, Debrecenben, Kalocsán*.

Tagjaik lassanként benyomulnak tudományos társulatainkba is. Példá rá a Történelmi Társulat választmánya. Bejutnak az állami hivatalokba is, Barkóczyt kezdve *Mázy Engelbert* bencés, *Platz Bonifác* zirci és *Váradi* piarista barátok tankerületi főigazgatók lettek, sőt az állam nem által dús jövedelmű papokat (*Fraknai Vilmos, Collányi Ferenc, Dedek Crescens*) egyúttal állami állásokba is kinevezni, csinálva a megfordított szekularizációt.

4. De menjünk tovább. Az 1910. évben a Katolikus sajtóegyesület és a katolikus orgánumok számára a templomokban (!) rendezett gyűjtés, a klerikális beszámoló szerint, az összes magyar katolikus főpásztorok által elrendeltetvén, 63.443 koronát eredményezett. S hol vannak még az egyéb kegyes adományok!

5. A minden oldalról szaporodó vagyonnak meg is van a látzata! Egymásután veszik a kongregációk az ingatlanokat. Csak a fővárosban 26 ingatlannal bírnak a részben itt alakult, részben Franciaországból kiutasított kongregációk. Mivel azonban ezeket nagyrészt idegen nevek alatt, végrendeletileg, valamely költött jótékonyalap formájában szerzik (hogy a kincstárnak járó illetékfizetést ilyen csalással megkerüljék), miután előbb megvették az ingatlanokat ők maguk, ez a szám csak töredéke az ismeretlen nagy egésznek. Hasonlóan homályosak az adatok az egyéb egyházi vagyon szaporodásáról. Az ingatlanok ma kb. 2,300.000 kat. holdat tesznek ki, ami kb. 1.200,000.000 korona értéket képvisel, a tőkésített pénzbeli törzsvagyon kitesz 2.300,000.000 koronát, vagyis az összes egyházi vagyon felmegey 3500 millió koronára! KM.

**Polónyi és Tisza.** Polónyinak a „sasok”, kiknek elnöke, vezére volt, minden közéleti tisztátalanságát, minden közveszélyes fondorlatait, közérdekellenes üzleteit elnézték, megbocsátották, de amikor a zsidók ellen fordult, mikor zsidóknak nevezte őket, ezt az ízléstelenséget már nem tudták tovább elviselni. Szeretett vezérüket kivégezték.

Tisza István Nyitrán a katholicizmus és protestantizmus szövetségét hirdette a polgári demokrácia követeléseivel szemben; lapjában, a „Magyar Figyelő”-ben a vallás-erkölcsös nevelést hirdeti s támadja a szabadkőművességet, melyben tudvalevően nem kevés a zsidó s mely intézmény becsülettel helyt áll a polgári demokrácia ügye mellett. Szervezi a reakció táborát, az általános, egyenlő és titkos választójog ellenségei körüle tömörülnek. A babona pedig általános, hogy Tisza István a liberalizmus híve. A Polónyi Gézák rúgásait, antiszemitizmusát jobban érzik a Tiszához közel álló fővárosi korifeus zsidók, mint amennyire polgári érdekeiket látják veszélyeztetve abban a szervezett hadjáratban, melynek vezére Tisza István s amelynek reakciós éle a nagybirtokosság és a gentry érdekében minden produktív munka s polgári érdek ellen irányul. A felekezeti sebek az udvari tanácsosok társadalmában jobban fájnak, mint a polgári sebek. A hiu, kapaszkodó, parvenü zsidóság ott toladodik Tisza István körül. Reméljük, egyszer majd ő is elszólja magát s akkor majd ezek az urak is észreveszik, hogy ők előbb polgárai az országnak s csak azután zsidók. De amíg ezt észreveszik, addig Tisza István és táborá rég eladta, elárulta a polgári Magyarországnak s az udvari tanácsosok unokáinak minden jogait és érdekeit.

**Szabadkőműves emlékeim** címen dr. Kovács Ernő röpiratot írt a radikális irányban működő páholyok ellen s azzal vádolja őket, hogy nemcsak a szabadkőművességben, de a közéletben is minden téren a panjudaizmus uralmáért küzdenek. Néhány esztendővel ezelőtt ugyanezen szerző tollából röpirat látott napvilágot, melyben a túltengő királyi hatalom megfélemezésére alkotmánybiztosítékul a tribunus plebis állásának és vétőjogának alkotmányunkba való felvételét ajánlotta. Ez a honmentő terv nem sikerült, feledésbe merült. Mi most, hogy Kovács Ernő praetori vétőjét már nem az uralkodó ellen, de a radikális haladás intézményei ellen kívánja érvényesíteni és keresztény szabadkőművességet, nemzeti nagypáholyt proponál, a geniális férfiút figyelmeztetjük arra, hogy a gentry s az arisztokrácia a szabadkőművesség oltalmát csak akkor kereste, mikor a császári hatalom által szorongatott. Akkor jó volt a szabadkőművesség még a püspököknek is. Ma a gentry s az arisztokrácia kezében tartja a törvényhozást, a kormányzást, a központi és vármegyei igazgatást, a legjobb, a legbensőbb viszonyban van az egyházzal, mely kiátkozta a szabadkőművességet. A nemzeti nagypáholyt tehát a gentry nem fogja megcsinálni. Kovács Ernő szava kiáltó szó marad a pusztaságban, hacsak meg nem hallja – Farkas Pál.

**Választójogi blokk.** A Justh-pártnak és a szociáldemokrata pártnak szövetezése csak első etappeja annak a kikerülhetetlen folyamatnak, mely az igazi, a becsületes választójogi reform összes hiveit kényszerűen egy táborba tereli. Ha a két szélső szárnya a küzdőknek már baráti jobbot nyújtott egymásnak a küzdelemre, sokkal könnyebb lesz megnyerni a harcra a közbülső elemeket: a gazda-pártot, a Kossuth-párt vidéki szervezeteit s ezek révén néhány képviselő tagját, a vidéki és fővárosi

polgári és demokrata szervezeteket, a foglalkozási ágak szerint létesült országos szövetségeket, nemzetiségek komolyabb, megbízhatóbb demokrata érzelmű elemeit. Külső keretként készen áll az általános, egyenlő, titkos választójog országos szövetsége és ennek társadalmi szervezete, az Országos Reformklub, mely intézmények pártállásra való tekintet nélkül egyesítik a választójog híveit. A választójogi blokkban egyesült erők közös munkája, együttes agitációja, erőfelfejtése ki fogja kényszeríteni a hatalom uraitól a demokratikus haladás egyetlen lehető eszközét: az általános, egyenlő, titkos szavazati jogot.

**Az egyetemi ifjúságról** ír a *Magyar Figyelőben* egy Magister nevű író és szomorúan panasolja el, hogy a Szent Imre Kör és a Galilei Kör, „az egymást halálosan gyűlölő, minden közeledést kizáró végletek” lettek uralkodóvá az egyetemen. Az egyetemi tanárokat teszi felelőssé az ifjúság eltévelyedéseért és tőlük várja, hogy végre észbe kapván, az ifjúság közé mennek és visszavezetik azt a szélsőségek útjáról a mérsékelt szabadelvűségé berkeibe. Mindjárt megállapíthatjuk, hogy Magister úr erősen optimista, mikor a pesti egyetemi tanároktól azt várja, hogy a vizsgadják és az új tankönyvkiadások lendületén felülemelkedve, a diákság életével foglalkozzanak. Nem hihetjük, hogy ezt nagyon komolyan gondolná a pesti professzorokról.

Ami annyira fáj a cikkírónak, hogy az egyetemi ifjúság legnagyobb és egyedül kulturális egyesülete nem a régi színtelen és inaszakadt magyar liberalizmus jegyében dolgozik, hanem álláspontjai és megállapításai meg nem alkuvóan intranzigensek és természetesen a nemzetiségi kérdésben sem nagyon hangzanak a Magyar Figyelő programja szerint: a nagy érdeme, az egyedüli létrejogosítója a Galilei Körnek. Ez az egyesület állandóan hangsúlyozza, hogy a nyomorgó magyar értelmiség az agrár-feudális uralomtól semmit sem várhat. Jövőjét csakis az ipar és a kereskedelem fejlődése, jó módú földmivelő osztály biztosíthatja. Az értelmiségnek a dolgozó osztályok mellett van a helye. Munkáját, tudását ezek érdekébe kell szegődtetnie.

Ezek a tanítások oly termékeny megértésre találtak a budapesti ifjúság körében, hogy velük szemben még a tanár urak erőlködései is teljesen sikertelenné lennének.

A Magyar Figyelő cikkéből megihletve, néhány héttel később *Ferenczy József* műegyetemi tanár ur is hosszasan sirja el a Pesti Napló vasárnapi vezető helyén, mennyire nem tudja megérteni a mai ifjúságot. A tanár úr írásműve ezúttal annyira színvonalatlan, hogy hozzája képest Tisza Istvánnak a szabadgondolatról vagy a művészetéről írt értekezései magasröptű elmékedések. Mi nem tehetünk egyebet, csak csodálkozunk azon, hogy az eléggé intelligens Pesti Napló helyet – és oly előkelő helyet – adott neki. Foglalkoznunk vele lehetetlen, bármennyire rokonszenvesek is voltak a tanár urnák a Galilei Kör felolvasóüléseinek való felszólalásai. (Sz-úr.)

**A Ferrer-kultusz üldözése.** *Ferrer gyilkosai* újabb gázsággal háborítják fel a tisztességes közvéleményt. A spanyol kormány nem elégedett meg a felvilágosodás nagy mesterének elpusztításával, fél annak még a nevével, az emlékével is – és vad dühvel veti magát arra, aki e név, az emlék kultuszát akár a művének bátor harcosaként hirdeti, ápolja.

A múlt év őszen, Ferrer kivégzésének évfordulóján három könyvomatú rajz jelent meg: *A látomás*, *Az eszmény*, *A forradalom vészharangja*.

A rajzok alkotóját, Sagristát október 9-én letartóztatták. *Hadbíróság elé* állították, mint Ferrert. A közvédlő *egy évi* fogházbüntetést indítványozott.

A katonai bírák aljas gyűlöletének ez nem volt elég a három rajzért.

Tizenkét évi *fogházra ítélték Sagristát*.

Ez az ítéletet a madridi legfőbb bíróság mostanában *helybenhagyta*.

A spanyol kormány – úgy látszik – ezzel akar felelni a parlamentben ezidő szerint eredménytelenül lefolyt Ferrer-vitára. De egészen bizonyos, hogy ez az eredménytelenség nem végleges. A papi reakció jármát, a kizsákmányolást már túlságosan megunt a spanyol nép s ha Ferrer legyilkolása még nem döntötte meg, de bizonyára megrendítette már a gyilkosok uralmát. Erre mutat ez a féktelen vadság, amelylyel minden megnyilatkozást, minden érzést, gondolatot, amely Ferrer emlékével lázít, el akarnak fojtani.

Most élőhalottá akarnak tenni egy ilyen nemes lázítót a barcellonai börtönben, de az áldozatokkal üzött kegyetlenség csak sietteti a véres trón összeroppanását és fekete pribékjeinek kiüzetését.

O. E.

## MOZGALOM.

### A mi lapunk.

Van a magyarnak, nyomorult viszonyaival arányban álló, elég magasszínvonalú lapja és folyóirata, de sajnos, a faji, felekezeti, vallási és társadalmi előítéletektől mentes, alig akad a sok közt.

Pedig ezt az elklerikalizált szerencsétlen Szűz Mária országot csakis a progresszív haladás mentheti meg.

A szabadgondolkodók helyzete, mint mozgalmunk vezére írja, hasonló az ősi keresztyénekéhez. Jézust, a kapernaumi rabbit, nem sokan követték, de annál többen üldözték. És mégis, sok harc és szenvedés után, a keresztyének diadalmaskodtak. Pedig a fajrómai szemében a keresztyén – atheista és lázadó volt, aki nem akart a római isteneknek áldozni és megtagadta a Cézár-kultuszt!

A szabadgondolkodó az ősi keresztyének példáját követi, de hitvallása az, hogy nincsen dogmája, azaz valamely külső hatóságtól ráparancsolt véleménye.

A múltból Descartes, Spinoza, Leibnitz, Fichte, Kant, Hegel, Goethe, Comte, Spencer, Renan, Madách mint a szabadgondolat úttörőinek nevei ragyognak felénk.

Semmiféle vallási szervezethez (vallás vagy felekezet) nem tartozunk, mert az egyéni vallást, az egyéni hitet tartjuk egyedül jogosultnak.

És ha az emberiséget ennek meghódítjuk és nem lesz dogmája; ha nem lesz csalhatatlan pápája; ha nem szórnak átkot, nem fenyegetnek pokollal és nem csalogatnak, menyországi, túlvilági élvezetek reményével; ha a valóság tökéletes megismerésére törekeshetnek: akkor elkövetkezik, hogy a vallás, a hit kinek-kinek egyéni ügye lesz, a szabadgondolat diadalát ünnepli, boldoggá teszi az egész emberiséget és megvirrad!

Hajdúszoboszló, 1911 április.

*Lengyel Imre*

kir. ítélőtáblai bíró,

a Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesülete elnöke

## A Szabadgondolat szövetsége.

A szabadgondolkodás nemzetközi szövetsége 1880-ban alakult meg Brüsszelben, élén az emberi gondolkodás legkiválóbbjaival. Herbert Spencer, Giovanni Borie, Wilhelm Liebknecht és Moleschott nevei ragyognak alapítói között. Megalakulása óta két kongresszust rendezett Londonban és Brüsszelben, hármat Parisban, egyet Amsterdamban, Anversben, Madridban, Genuában, Rómában és Prágában. Ezek közül a legnagyobb fontosságú volt a római és az utolsó párisi kongresszus, az előbbi hatalmas impozáns tüntetés a pápaság ellen, az utóbbi gyönyörű ünnepzése a francia kultúrharc diadalának.

A szövetség behálózza az egész világot és nincs ma kultúrállam, amelynek erős, szervezett szabadgondolkodó mozgalma ne volna, így Németországban 50.000 ember vallja magát a szövetség kötelékéhez tartozónak és 12 szabadgondolkodó folyóirat harcol a modern gondolkodás igazságaiért, nem kisebb a világszerte tábor a Francia- és Olaszországban. Magyarországon 1905-ben alakult meg a szabadgondolkodás szét-szört híveinek egyesítésére a *Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesülete* Apáthy István elnöke alatt. Ugyanezen évben a *Hajnóczy-Társaság*, a két évvel korábban alakult *Világosság* asztaltársaság tagjaiból és a következő évben a *Szabadgondolkodók pécsi Társasága*, majd a Fiumei szabadgondolkodók egyesülete, legújabbban pedig kitűnő fegyvert nyert a mozgalom dr. Fényes Samu pompásan szerkesztett, harcos, agilis lapjában, az *Úttörő*-ben. A Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesülete átesvén azokon a nehézségeken, mely az új, ismeretlen területen való működéssel mindig jár, máj megalakulása második-harmadik évében jelentős eredményeket mutat fel. 1907-ben a Szabadgondolkodók pécsi Társaságának támogatásával megtartja az első országos szabadgondolkodó kongresszust, hatalmas, jól sikerült nagygyűlést rendez az iskola klerikális megméltelyezése ellen, Furneemontnak, a szövetség nemzetközi titkárnak a részvételével tartott-gyűlésen ráirányítja a szekularizáció kérdésre a közvélemény figyelmét, végül a Ferrer gyűlésen Magyarország progresszív gondolkozói nevében tiltakozik a kultúra nagy harcosának meggyilkolása ellen. Legfontosabbak azonban azok az eredmények, melyeket az egyesület az ifjúság és a vidék megszervezése körül ért el. Budapesten megteremtette a *Galilei Kör*t és a Szabadgondolkodó magán-tisztviselők egyesületét. Vidéken: Nagyváradon, Eperjesen, Aradon, Kassán, Pápán, Sátoraljaújhelyen alapít fiókokat. Tisztikara a következő: Elnök: Lengyel Imre alelnökök: Fáber Oszkár, dr. Madzsar József és dr. Szende Pál; főtítkár: dr. Veres Ármin; titkárok: Békéssy Imre, Lóránd Jenő és Rubin László; pénztáros: Havas Miksa; ellenőr: Forbáth Rafael; gazda: dr. Frigyes Béla.

A *Galilei Kör*. A társadalmi átalakulás küszöbén álló Magyarországon a budapesti szabadgondolkodó és radikális egyetemi hallgatók ezertagú egyesülete úgy jelenik meg, mint az Új-Magyarország előrevetett képének egy darabja. A Galilei Köi ideológiája a régít romboló és az újat alkotó erőnek hú kifejezője. Az egyetemen az egyetlen fejlődésre képes egyesület. A hivatalos segedelmet és jelleget örömmel enged: át teljesen a többi egyesületnek, míg kötelességeiket sorjában mind magára vállalja.

Az egyetem külső képe is megváltozott azóta, mióta a Galilei Kör fennáll. A már türethetlenné vált klerikális pöffeszkedés, mely a keresztieket és a Pikier-tüntetések inszenálta, kezd szerényebb lenni. És az az ifjúság, melynek tagjai közönl a Galilei Kör csodálatosan jótékony szelleme szétterjedt, egészen különbözik a régből. A kávéházi időlopást és a reakciós politikai pártoknak teljesített csatlósi szolgálatokat komoly munka, elméleti kérdések iránt való őszinte érdeklődés, tudomány- és művészet-szeretet váltja fel.

Az előítélet nélkül való tudományos gondolkozás védelmét és terjesztését nevezi céljának a kör és ennek a célnak elérésére tanítás és tanulás az eszköze. Természettudományi, szociológiai, kultúrpolitikai és művészeti előadásaira a diákokon kívül állandó polgári és munkásközönség jár el. A kör előadóterme szűk a hallgatóság befogadására. Nagyobbszabású előadásokra az Újvárosháza nagytermét kell kibérelni. A Galilei Kör első két évi működése a kör évi jelentéseiből ismeretes. Több mint ötven előadás, tíz szeminárium a tagok nevelésére, nyilvános gyűlések, a diákok gazdasági és társadalmi helyzetének megbeszélése és e kérdéseknek állandóan felszínen való tartása, diákstatisztika a jellemző momentuma az első két év munkájának.

A második és harmadik életéve a Galilei Körnek nem határolódik el élesen egymástól. A nyári vakáció alatt is folytat az előadások a középiskolai tárgyakról; arról, hogyan kellene e tárgyakat helyesen tanítani. Azóta alig múlt el hét, melyen egy (néha két) előadás ne hangzott volna el a Galilei Kör előadószerékéről. A legkiemelkedőbb része az idei működésnek az az előadássorozat volt, melyet a kör *a mai Magyarország közállapotainak* megismertetésére rendezett. Sorra került ebben a ciklusban a magyar nagybirtok, a magyarországi nemzetiségi kérdés, a magyar közoktatás, szociálpolitika, közigazgatás, törvényhozás és értelmiség; a jövő fejlődés s a jövő feladatok perspektívái is megnyíltak ezeken az előadásokon a hallgatók előtt. Az előadások közül Szende Pál *A nagybirtok és Magyarország jövője* és Jászi Oszkár *A nemzetiségi kérdés és Magyarország jövője* című előadása a Galilei Kör könyvtárában megjelent. Egy részük sajtó alatt van.

A kör márciusi ünnepe a főiskolai ifjúság demokratikus érzelmeinek előkelően lelkes hangsúlyozása volt. Jászi Oszkár beszéde és Ady Endre ünnepi verse adta meg az ünnep karakterét. Az év munkájának bizonyára legértékesebb része a munkásoktatás volt, melyről a *Szabadgondolat* más helyén számolunk be. Agitációját a kör az idén terjesztette ki először a vidékre is. Szegeden, Miskolcon, Eperjesen tartott előadásokat. A kör legközelebbi munkaprogramja a nemzetiségi békéről nemzetiségi diákok és nemzetiségi politikusok bevonásával megtartandó értekezlet, egy nagyszabású képzőművészeti vita és a kör tagjainak állandó összejövetelek és megbeszélések segítségével való művelése.

A *nagyváradi* szabadgondolkodók a „*Darwin-Kör*”-ben tömörültek. A korelnöke dr. Berkovits René, titkára Bartha Gyula, pénztárosa Kenéz Jenő, ellenőre Katz Lipót. Szociológiai és természettudományi szemináriumában a modern természettudományi világfelfogást, a társadalomtudomány irányait és a társadalmi fejlődés problémáit hivatott előadók ismertették. Darwin születésének 100 éves évfordulóját dr. Ágoston Péter, dr. Madzsar József és dr. Lukács Hugó közreműködésével ünnepelték meg.

Az Egyesület *eperjesi* fiókja „*Martinovics-Kör*” címen alakult meg és eredményes működésével már sikerült a reakció legvadabb dühét kihívni maga ellen. A város és megye hivatalos oszlopai mindent megtesznek, hogy működését megzavarják. A kör eddig 20 szemináriumi előadást tartott és önálló előadást tartottak dr. Jászi Oszkár „Hogyan születik meg a nemzet?”, dr. Szende Pál „Társadalmi és irodalmi irányok” és Faber Oszkár „A klerikális szervezkedés” címen. Mind a három előadás a város progresszív lakosságának osztatlan tetszését, Faber Oszkáré ezenkívül még a reakció legvadabb gyűlöletét is kivívta. A tisztikar a következő: Elnök dr. Hebelt Ede jogakadémiai tanár, alelnök dr. Maibaum Artúr, titkára Pólesch Ervin, pénztáros Bolla Béla, ellenőr dr. Leichtig Artúr, jegyző Rosenthal Artúr. A tagok száma 178.

*Kassán*, a klerikális reakció másik erős fészkeben, „*Bacsányi-Kör*” néven alakult meg az Egyesület fiókja 140 taggal. Elnöke dr. Deil Jenő, titkára dr. Goldmann László, pénztáros Székely Géza, ellenőrök Gádor Hugó és Körpner Sándor. Erőtjeljes

és eredményes működés reményével kecsgetet a „*Szabadgondolkók Aradi Egyesülete*”, a mozgalom másik legfrissebb hajtása, az izmos új csoport 400 rendes taggal és a következő tisztikarral alakult meg: Elnök Szudy Elemér lapszerkesztő, alelnökei dr. Gara Ármin és Holló János, titkárai dr. Fuchs Albert és Cserghó Zoltán, jegyzők dr. Kelé Gyula és Déry Béla, pénztáros Reiner Vilmos, gazda Buday János.

A *Szabadgondolkók Pécsi Társasága* 1906. évben alakult és kezdte meg működését. Számos vitaelőadást rendezett tagjai részére, melyeken a szabadgondolkozás világtárában tárgyalták meg a különböző társadalmi kérdéseket. Már az első évben megkezdte a társaság munkásiskoláját, mely azóta évről-évre gyarapodva a munkások körében terjeszti a természettudományi ismereteket és a radikális világnézetet. Ugyanezen célból szervezte a társaság szabad iskoláját, melyben nem egyszer 4–500 hallgató előtt fejtegették az előadók álláspontjukat. Mindkét iskolát most már rendszeresen tartja fenn a társaság és októbertől márciusig heti 1-2 előadással igyekszik eszméit terjeszteni. Az 1907. évben rendezte a társaság a szabadgondolkók első magyarországi kongresszusát, melyen az ország minden részéből megjelentek a radikális gondolkozás hívei. Ugyanezen évben folyt le Pécsen a szabadtanítás emlékeztető kongresszusa, melyen a társaság vezető szerepet vitt és sokat tett annak elérésében, hogy ezen nagy mérkőzésnél a konzervatív irányok felett a radikálisok győzedelmeskedtek. Jelenleg a társaságnak 70 tagja van. Elnökei dr. Doktor Sándor és Roth Miksa, titkárai dr. Hajdú Gyula és dr. Ármin Szilárd. A társaság, kezdeményezésére és jórészt tagjainak anyai áldozatkészsége mellett politikai napilap indult meg, mely már második évfolyamában dolgozik a közszellem átalakításán.

*Zomborban* a „*Voltaire-Kör*” néven alakult önálló szabadgondolközö egyesület dr. Pataj Sándor elnökségével. A kör nagyszabású tiltakozó gyűlést rendezett Ferrer meggyilkoltatásakor, amelynek előadója a Szabadgondolközök Magyarországi Egyesületének képviselőjében Timár Miklós volt.

Az egyesület alapszabályait azonban a liberalizmus kormányának belügyminisztériuma vonakodik helyben hagyni. Szép eredménynyel fáradozik dr. Fényes Samu a vidék megszerzésén, önfeláldozó kitarító munkája nyomán sorban alakulnak meg Veszprémben, Nagykanizsán az „Úttörő” szabad iskola társaságok.

Szépen folyik a mozgalom kiépítése az egész vonalon és ha még hozzászámítjuk a szervezett munkásság hatalmas táborát, a Társadalomtudományi Társaságot és a társadalomtudományok szabad iskoláját, büszke bizalommal nézhetünk a közel jövő harcai elé.

**Szegeden új fiókja** alakul meg a Szabadgondolközök Magyarországi Egyesületének. Eddig ötvenen jelentkeztek belépésre a város radikális polgárságából. Igen öröndetes ez az alakulás az ország második városában, ahol a legutóbbi években a harcoló klerikalizmus erős akciót indított, A Szabadgondolközök Magyarországi Egyesülete minden erejéből azon lesz, hogy az új fiók minél előbb megalakuljon s hogy a központ támogatásával minél tevékenyebb munkásságot fejtsen ki.

**Martinovics emlékünnepe.** A nagy forradalom hatodik esztendejében emberi jogokat ünnepel féleuropa, de nálunk az Ember és polgár kátéja titkos könyv és halálos bűn. Bécsi király és a gravamenekben nyakig ülő magyar nemesség nyomban testvériesül a demokrácia piczi szellőjétől és a Hétszemélyes tábla csupa-nemes ítélőbírája törtet érte, hogy a demokraták halálos ítéletét felkínálja. Almássy, báró Révay, Vay és Berzeviczy – Martinovicsék ítélőbírái – elég magyar nevek az „önzetlen és jogairól önként lemondó” nemesség szemléltetésére.

Martinovicsék pöre az igazságkeresés csúf paródiája, kivégzésük politikai gyilkosság. Gondolataikért halált mér ki rájuk a király és a patrióta párt. Pörük kivételes utasítások között folyik, a védelem lehetetlen, a halálos ítéletet előre elhatározzák. A progresszió minden valamelyes hívét belekeverik.

Oz Pált és Szolárcsikot azért fejezik le, mert nem érzik magukat bűnösöknek, tehát nincs remény a megjavulásukhoz. Bacsányi börtöne falára verset ír, várfogság jár érte. Kazinczy és a nyelvújítás börtönnel menekül. Szolárcsik húsz éves . . . Hajnóczy békés történetíró, Lackovics magyar ezredeket akar, Szentmarjay rajongó ifjú, de mind meghal, mert az önkényuralomnak és nemesi előjogoknak elrettentő példaadásra van szükségük.

Részvét nélkül gurul le Martinovics feje is. A király vegyésze (helyesebben tanácsosa), a konventig érő európai név hordozója, agyas politikus, jó demokrata, tudományok, mesterségek és nyelvek tudója megrokkanna hajtja fejét a tőkére.

Az ő sorsa a magyar tragédiák közül való. Forradalmi lelke sehogyse tud beleilleszkedni a ballagó, csizmás magyar viszonyokba. Hazavágyik Lembergől, ahol az egyetemen fizikát tanít, de a pesti fizikai tanszéket Domin jezsuitára bízják, aki könyvet írt „Az égháborúk ellen való harangozás hasznosságáról”. Ő, a külföldi akadémia tagja, uzsorások kezén él. Egy elmaradt ország jobbágyvilága, pöffeszkedő nemessége és ferencrendi szerzetestestvérei ármánykodása közepette az a gondolata támad, hogy előreszökkenti és emberi jogokra tajnitja ezt az országot. Ezerhétszázkilencventáját próbált szegény világosságot hozni a magyar koponyákba . . . A Domin jezsuiták hazájában pipás, kövér táblalírák „feszítsd meg”-et ordítottak rá.

Félszázad kellett, míg végre forradalom jött nálunk is. Tragédiájához pedig hozzátartozik, hogy száz év múltán se tudunk róla többet, mint néhány zavaros, leplezett sort a hivatalos tankönyvekből és kevesen egyetmást életrajzaiból.

A Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesülete elhatározta, hogy május havában, halála fordulóján, megünnepli emlékét és ezután minden évben megemlékezik a szabadgondolkodó előidők hőseiről.

(Rub.)

**Előadóképzés.** A Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesülete előadóképző szemináriumot alakított.

Az első előadást dr. Rónai Zoltán tartotta „Az előadás felépítése és az anyag-szerzés” címmel. Ezt az előadást követni fogja az agitációra különösen alkalmas kultúrpolitikai kérdések egész sorozata, így legközelebb a szekularizáció kerül sorra.

E szemináriummal az egyesület fontos tevékenységet kezdett meg. Eddig ugyanis az egész munkásoktatást aránylag kevés diákra kellett bízni és noha a Galilei-kör évente igen sok új tagjával ismertette meg Magyarország közállapotait, a klerikális térhódítást és a szabadgondolkodó mozgalom feladataira vonatkozó nézeteit, azoknak előadásszerű továbbterjesztése mégis szörványos volt. Ezen a hiányon segít most az egyesület azzal, hogy e kiképző szemináriumában alkalmat ad egy-egy agitációs kérdés teljes elsajátítására, anyagának technikai felépítésére és új rétegekkel való szónoklatszerű közlésére. A megvitatás eredményéről vázlatokat készítenek, melyeket minden előadni óhajtó megkap.

Ezek a szemináriumok a szabadgondolkodó mozgalom igazi induló pontjai lesznek, mert belőlük évente több száz diák viszi szét magában az ország minden részére az agitációnak előadásokban közölhető erejét.